

**THE CONSTRUCTION OF THE ETHNOGRAPHIC LANDSCAPE IN
SOUTHWESTERN GEORGIA: UPPER ADJARA IN THE LATE NINETEENTH-
CENTURY TRAVEL ACCOUNTS OF PRASKOVIA UVAROVA**

ეთნოგრაფიული ლანდშაფტის კონსტრუქცია სამხრეთ-დასავლეთ
საქართველოში: ზემო აჭარა პრასკოვია უვაროვას მოგზაურობის ჩანაწერებში,
XIX საუკუნის დასასრული

NUGZAR ZOSIDZE

Doctor of History, Associate Professor,
Batumi Shota Rustaveli State University,
Georgia, Batumi
Email: n.zosidze@bsu.edu.ge,
<https://orcid.org/0000-0003-2613-3365>

Abstract

This study aims to examine the mechanisms of constructing the ethnographic landscape of southwestern Georgia, specifically Upper Adjara, based on the late nineteenth-century travel accounts of Praskovia Sergeyevna Uvarova. The research is grounded in a theoretical approach that understands space not merely as a geographical entity, but as a social, cultural, and interpretative category formed through narrative, language, and perception. From this perspective, Upper Adjara is analyzed not only as a historical region, but as a textually constructed, multi-layered landscape in which natural environment, social practices, and cultural markers are integrated into a coherent system.

The central objective of the study is to determine how spatial perception is formed within a memoir-based ethnographic narrative and to assess the role of the author's subjective perspective in shaping the interpretation of historical reality. To achieve this, the research employs discourse analysis, the historical-ethnographic method, and source criticism. These methodological approaches enable the text to be examined both as a carrier of empirical data and as an interpretative construct reflecting the intellectual frameworks of its time.

A detailed analysis of Uvarova's narrative demonstrates that Upper Adjara is represented not only as a remote mountainous region, but as a historically and culturally complex environment in which natural conditions shape economic activities, social organization, and everyday practices. Particular attention is given to the systems of communication and transportation, residential typology, economic practices, and the archaeological landscape, all of which are integrated within the text and contribute to the structural formation of the ethnographic landscape.

The findings indicate that the ethnographic landscape is constructed through linguistic and narrative strategies that shape both the perception and evaluation of space. Descriptive language functions not only as a medium of representation, but also as a tool for meaning-making. Special emphasis is placed on evaluative vocabulary, which establishes interpretative frameworks and defines spatial hierarchies. Within this process, the construction of the "Other" plays a central role, as the local population is represented as a distinct social entity, while the region itself is framed as a culturally specific environment.

At the same time, the text reveals a strong conceptualization of the relationship between nature and human activity, in which the environment operates as a formative force. Human existence is not presented as independent from nature; rather, it is closely intertwined with it, and social and economic practices are shaped by environmental conditions. This perspective results in a model where natural and social factors are interdependent and collectively define the structure of the space.

The study also highlights the influence of imperial perspectives on the narrative, which shape the classification and evaluation of the region. The Caucasus, including Upper Adjara, is represented as a space of exploration, description, and knowledge production, where local realities are integrated into broader intellectual and political frameworks. In this context, Uvarova's narrative cannot be understood as purely descriptive; it constitutes an interpretative representation shaped by the political and cultural paradigms of the period.

The study concludes that Uvarova's text functions simultaneously as a valuable historical source and as an interpretative narrative through which Upper Adjara is constructed as a peripheral, culturally diverse, and historically multi-layered space. This dual nature defines the analytical value of the text and necessitates a critical approach that considers both empirical data and the conditions of their interpretation.

Ultimately, the research demonstrates that the ethnographic landscape is not merely a reflection of reality, but a process of knowledge production through which space acquires meaning and becomes an object of historical and cultural analysis. This approach contributes to the advancement of Caucasus regional studies and supports the integration of the concept of ethnographic landscape into contemporary theoretical frameworks in the humanities.

Keywords Ethnographic Landscape; Upper Adjara; Southwestern Georgia; Praskovia Uvarova; Travel Writing; Discourse Analysis; Cultural Memory; Caucasus Studies.

ნუგზარ ზოსიძე

ისტორიის დოქტორი, ასოცირებული როფესორი,
 ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
 საქართველო, ბათუმი
 ელ-ფოსტა: n.zosidze@bsu.edu.ge,
<https://orcid.org/0000-0003-2613-3365>.

აბსტრაქტი.

ნაშრომი მიზნად ისახავს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ ზემო აჭარის, ეთნოგრაფიული ლანდშაფტის კონსტრუქციის მექანიზმების ანალიზს პრასკოვია სერგეევნა უვაროვას XIX საუკუნის ბოლოსდროინდელი მოგზაურობის ჩანაწერების საფუძველზე. კვლევა ეფუძნება იმ თეორიულ მიდგომას, რომლის მიხედვითაც სივრცე არ განიხილება მხოლოდ გეოგრაფიულ მოცემულობად, არამედ წარმოადგენს სოციალურ, კულტურულ და ინტერპრეტაციულ კატეგორიას, რომელიც ყალიბდება ნარატივის, ენისა და აღქმის მეშვეობით. აღნიშნული პერსპექტივა საშუალებას იძლევა ზემო აჭარა გავიაზროთ როგორც არა მხოლოდ ისტორიული რეგიონი, არამედ როგორც ტექსტში კონსტრუირებული მრავალშრიანი ლანდშაფტი, სადაც ბუნებრივი გარემო, სოციალური პრაქტიკები და კულტურული ნიშნები ერთიან სისტემად არის წარმოდგენილი.

კვლევის ძირითადი ამოცანაა განისაზღვროს, თუ როგორ ფორმირდება სივრცის აღქმა მემუარულ-ეთნოგრაფიულ ტექსტში და რა როლს ასრულებს ავტორის სუბიექტური ხედვა ისტორიული რეალობის ინტერპრეტაციის პროცესში. ამ მიზნით გამოყენებულია დისკურსული ანალიზი, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მეთოდი და წყაროთმცოდნეობითი კრიტიკა, რაც შესაძლებელს ხდის ტექსტის გააზრებას როგორც ემპირიული მონაცემების

მატარებლად და ამავე დროს, როგორც ინტერპრეტაციულ კონსტრუქციად, რომელიც ასახავს კონკრეტული ეპოქის ინტელექტუალურ ჩარჩოებს.

უვაროვას ნარატივის დეტალური ანალიზი აჩვენებს, რომ ზემო აჭარა წარმოდგენილია არა მხოლოდ როგორც რთულად მისადგომი მთიანი სივრცე, არამედ როგორც ისტორიულად და კულტურულად კომპლექსური გარემო, სადაც ბუნებრივი პირობები განსაზღვრავს ეკონომიკურ საქმიანობას, სოციალურ ორგანიზაციასა და ყოველდღიურ პრაქტიკებს. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა გზებისა და კომუნიკაციების სისტემას, საცხოვრებელ ტიპოლოგიას, სამეურნეო საქმიანობასა და არქეოლოგიურ სივრცეს, რომლებიც ტექსტში ერთიანდება და ქმნის ეთნოგრაფიული ლანდშაფტის სტრუქტურულ საფუძველს.

კვლევის შედეგები ცხადყოფს, რომ ეთნოგრაფიული ლანდშაფტი ტექსტში ფორმირდება ენობრივი და ნარატიული სტრატეგიების მეშვეობით. აღწერითი ენა აქ ფუნქციონირებს არა მხოლოდ ინფორმაციის გადმოცემის საშუალებად, არამედ როგორც მნიშვნელობის ფორმირების ინსტრუმენტი. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება შეფასებით ლექსიკას, რომელიც ქმნის სივრცის აღქმის ჩარჩოს და განსაზღვრავს მის ინტერპრეტაციას. ამ პროცესში ცენტრალური ადგილი უჭირავს „სხვა“-ს კონსტრუქციას, რომლის მეშვეობითაც ადგილობრივი მოსახლეობა წარმოდგენილია როგორც განსხვავებული სოციალური ერთობა, ხოლო სივრცე — როგორც კულტურულად სპეციფიკური გარემო.

ამავე დროს, ტექსტში მკაფიოდ იკვეთება ბუნებისა და ადამიანის ურთიერთობის წარმოდგენა, სადაც გარემო მოქმედებს როგორც ფორმირებადი ძალა. ადამიანი არ არის წარმოდგენილი გარემოსგან დამოუკიდებლად; იგი მასთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული და მისი სოციალური და ეკონომიკური ქცევა განისაზღვრება ბუნებრივი პირობებით. აღნიშნული მიდგომა ქმნის ერთიან მოდელს, სადაც ბუნებრივი და სოციალური ფაქტორები ერთმანეთთან არის გადაჯაჭვული და განსაზღვრავს სივრცის მთლიან სურათს.

კვლევა ასევე ავლენს იმპერიული ხედვის გავლენას ტექსტზე, რომელიც განსაზღვრავს სივრცის კლასიფიკაციასა და შეფასებას. კავკასია, მათ შორის ზემო აჭარა, წარმოდგენილია როგორც კვლევის, აღწერისა და ცოდნის წარმოების სივრცე, სადაც ადგილობრივი რეალობა ინტეგრირდება უფრო ფართო ინტელექტუალურ სისტემაში. ამ კონტექსტში უვაროვას ნარატივი არ არის მხოლოდ აღწერითი ტექსტი; იგი წარმოადგენს სივრცის ინტერპრეტაციას, რომელიც ფორმირდება ეპოქის პოლიტიკური და კულტურული ჩარჩოების ფარგლებში.

ნაშრომი ასკვნის, რომ უვაროვას ტექსტი ერთდროულად წარმოადგენს მნიშვნელოვან ისტორიულ წყაროს და ინტერპრეტაციულ ნარატივს, რომლის მეშვეობითაც ზემო აჭარა კონსტრუირდება როგორც პერიფერიული, კულტურულად მრავალფეროვანი და ისტორიულად მრავალშრიანი სივრცე. ამგვარი ორმაგი ბუნება განსაზღვრავს ტექსტის კვლევით მნიშვნელობას და საჭიროებს მის კრიტიკულ ანალიზს, რომელიც ითვალისწინებს როგორც ფაქტობრივ მონაცემებს, ისე მათი ინტერპრეტაციის პირობებს.

საბოლოოდ, კვლევა აჩვენებს, რომ ეთნოგრაფიული ლანდშაფტი არ არის მხოლოდ რეალობის ასახვა; იგი წარმოადგენს ცოდნის ფორმირების პროცესს, რომლის მეშვეობითაც სივრცე იძენს მნიშვნელობას და ხდება ისტორიულ-კულტურული ანალიზის საგანი. აღნიშნული მიდგომა ხელს უწყობს კავკასიის რეგიონული კვლევების გაღრმავებას და ეთნოგრაფიული ლანდშაფტის კონცეფციის ინტეგრაციას თანამედროვე ჰუმანიტარულ თეორიებში.

საკვანძო სიტყვები. ეთნოგრაფიული ლანდშაფტი; ზემო აჭარა; სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო; პრასკოვია უვაროვა; სამოგზაურო ტექსტი; დისკურსული ანალიზი; კულტურული მეხსიერება; კავკასიის კვლევები.

შესავალი

თემის აქტუალობა. თანამედროვე ჰუმანიტარულ მეცნიერებებში „ეთნოგრაფიული ლანდშაფტის“ ცნება განისაზღვრება როგორც სივრცის, კულტურისა და სოციალური პრაქტიკების ურთიერთქმედებით ფორმირებული კომპლექსური ანალიტიკური კატეგორია. იგი სცდება ფიზიკური გარემოს აღწერას და მოიცავს იმ ინტერპრეტაციულ მოდელებს, რომელთა მეშვეობითაც დამკვირვებელი სივრცეს აზრობრივად ორგანიზებას უწევს. აღნიშნული მიდგომა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს XIX საუკუნის სამოგზაურო და მემუარული ტექსტების კვლევისას, სადაც აღწერა ხშირად გარდაიქმნება შეფასებით ინტერპრეტაციად და რეალობის რეპრეზენტაციასთან ერთად ქმნის მის კონცეპტუალურ მოდელებს.

კავკასია, როგორც გეოპოლიტიკური და კულტურული გადაკვეთის სივრცე, XIX საუკუნის ევროპულ და რუსულ კვლევებში სისტემატურად არის წარმოდგენილი პერიფერიის, საზღვრისა და ეგზოტიკური გარემოს კატეგორიებით. აღნიშნული ნარატიული ჩარჩოები არ ასახავს მხოლოდ სივრცის აღწერას; ისინი გამოხატავს ეპოქის ინტელექტუალურ და პოლიტიკურ პარადიგმებს და განსაზღვრავს სივრცის აღქმის ფორმებს (Sunny, 1994; Layton, 1994). შესაბამისად, ამ ტექსტების კრიტიკული ანალიზი აუცილებელია როგორც ისტორიული რეალობის, ისე მისი ინტერპრეტაციული კონსტრუქციის გასაგებად.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს რეგიონები — აჭარა, შავშეთი და ფოცხოვი წარმოადგენს მრავალშრიანი ისტორიული პროცესების კონცენტრირებულ არეალს, რომლის კვლევა დღემდე ინარჩუნებს აქტუალობას. მათი გეოგრაფიული მდებარეობა, ერთი მხრივ, ოსმალეთის იმპერიული გავლენის სივრცეში, ხოლო მეორე მხრივ, საქართველოს ისტორიულ-კულტურულ არეალში, ქმნის კომპლექსურ კვლევით ველს. აღნიშნული სივრცე მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ქართული ეთნოგენეზის, რელიგიური ტრანსფორმაციების და ისტორიული მეხსიერების გააზრებაში. თანამედროვე კონტექსტში, როდესაც კულტურული იდენტობის კონსტრუქცია და მეცნიერული რეპრეზენტაცია განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს, აღნიშნული ტერიტორიების კვლევა დამატებით მნიშვნელობას იძენს.

პრასკოვია უვაროვას 1891 წლის ექსპედიციური ჩანაწერები (*Кавказ. Путевые заметки. Часть 2*) წარმოადგენს მნიშვნელოვან ეთნოგრაფიულ და ისტორიულ წყაროს, რომელიც ზემოაღნიშნული რეგიონების მრავალმხრივ აღწერას გვთავაზობს. ტექსტი აერთიანებს არქიტექტურული ძეგლების, რელიგიური სტრუქტურების, არქეოლოგიური მასალისა და ყოველდღიური ყოფის დაკვირვებებს. მისი მნიშვნელობა განისაზღვრება არა მხოლოდ ემპირიული მონაცემების სიმრავლით, არამედ იმითაც, რომ იგი ასახავს სივრცის აღქმას კონკრეტული ინტელექტუალური ჩარჩოს ფარგლებში და ამავე დროს ქმნის მის ინტერპრეტაციულ მოდელებს.

მოგზაურობის ჩანაწერების ადგილი კავკასიის კვლევაში. პრასკოვია უვაროვას მოგზაურობის ჩანაწერები წარმოადგენს ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წყაროს XIX საუკუნის ბოლოს კავკასიის, მათ შორის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული სურათის შესასწავლად. როგორც არქეოლოგი და სამეცნიერო ექსპედიციების ორგანიზატორი, ავტორი სივრცის აღწერას ახორციელებს არა მხოლოდ უშუალო დაკვირვების საფუძველზე, არამედ ისტორიული და მატერიალური კულტურის მონაცემების სისტემური გამოყენებით, რაც მის ნარატივს განსაკუთრებულ კვლევით სიღრმეს ანიჭებს.

უვაროვას ტექსტის მნიშვნელობა განისაზღვრება მისი მრავალგანზომილებიანი სტრუქტურით. ნარატივში თანაარსებობს ეთნოგრაფიული დაკვირვებები, რომლებიც ასახავს ადგილობრივი საზოგადოების ყოფით და სოციალურ პრაქტიკებს; არქეოლოგიური აღწერები, რომლებიც მიმართულია წარსულის მატერიალური კვალის ფიქსაციისა და ინტერპრეტაციისაკენ; და გეოგრაფიულ-ტოპოგრაფიული მონაცემები, რომლებიც სივრცის სტრუქტურულ აღქმას უზრუნველყოფს. ამ ელემენტთა სინთეზი ქმნის კომპლექსურ სურათს, სადაც გარემო, საზოგადოება და ისტორია ურთიერთდაკავშირებულ სისტემად წარმოჩნდება.

ამასთანავე, უვაროვას ჩანაწერები უნდა განვიხილოთ არა მხოლოდ როგორც ემპირიული მასალის მატარებელი, არამედ როგორც ტექსტი, რომელიც ასახავს იმ ეპოქის სამეცნიერო და პოლიტიკური ინტერესების გადაკვეთას. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში კავკასია აღიქმებოდა როგორც ინტენსიური კვლევის, ადმინისტრაციული ინტეგრაციისა და ცოდნის წარმოების სივრცე, სადაც სამეცნიერო აქტივობა ხშირად დაკავშირებული იყო იმპერიულ სტრატეგიებთან. ამ კონტექსტში უვაროვას ნარატივი გვაწვდის ინფორმაციას არა მხოლოდ აღწერილი რეალობის შესახებ, არამედ იმ ინტელექტუალური ჩარჩოების შესახებაც, რომელთა ფარგლებში ხდებოდა კავკასიის წარმოდგენა და გააზრება (Layton, 1994; Knight, 2000).

წყაროს სპეციფიკა და მეთოდოლოგიური მიდგომა. უვაროვას ტექსტი მიეკუთვნება მემუარულ და სამოგზაურო ლიტერატურას, რაც გულისხმობს ავტორის პირად გამოცდილებაზე, უშუალო დაკვირვებებსა და შეფასებით აღქმებზე დაფუძნებულ ნარატივს. ამ ჟანრის ტექსტებში აღწერა განუყოფელია სუბიექტური ხედვისგან და ასახავს ავტორის კულტურულ და ინტელექტუალურ პოზიციას, რომელიც განსაზღვრავს როგორც შერჩეულ ფაქტებს, ისე მათი წარმოდგენის ფორმას.

ამგვარად, წყარო ერთდროულად ფუნქციონირებს როგორც ემპირიული ინფორმაციის მატარებელი და როგორც ინტერპრეტაციული კონსტრუქცია. ტექსტში წარმოდგენილი მონაცემები არ არის ნეიტრალური აღწერები; ისინი გადის ავტორის აღქმისა და შეფასების ფილტრს, რის შედეგადაც ყალიბდება სივრცისა და საზოგადოების მნიშვნელობით დატვირთული სურათი.

ამ ორმაგი ბუნების გათვალისწინება განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს, რადგან მემუარულ ნარატივში აღწერითი ელემენტები მჭიდროდ არის დაკავშირებული შეფასებით მიდგომებთან, რომლებიც უკავშირდება ეპოქის ინტელექტუალურ და პოლიტიკურ კონტექსტს. შესაბამისად, ტექსტი არა მხოლოდ

ასახავს რეალობას, არამედ ქმნის მის ინტერპრეტირებულ მოდელს, რომელიც გავლენას ახდენს შემდგომ ისტორიულ წარმოდგენებზე (Pratt, 1992).

კვლევის ძირითადი კითხვა ფორმულირდება შემდეგნაირად: როგორ ყალიბდება ზემო აჭარის ეთნოგრაფიული ლანდშაფტი პრასკოვია უვაროვას მოგზაურობის ჩანაწერებში და რა მნიშვნელობას იძენს ავტორის ხედვა ამ სივრცის ინტერპრეტაციის პროცესში?

კვლევის მიზანია განისაზღვროს, თუ როგორ იქმნება სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ ზემო აჭარის, ეთნოგრაფიული სურათი XIX საუკუნის ბოლოს და რა მექანიზმებით ხდება მისი წარმოდგენა მემუარულ ნარატივში.

მეთოდოლოგია. კვლევა ეფუძნება ურთიერთდაკავშირებული მეთოდების ერთობლიობას, რაც უზრუნველყოფს წყაროს მრავალმხრივ ანალიზს. გამოყენებული მეთოდოლოგიური ჩარჩო აერთიანებს განსჯას, ანალიზს, ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მიდგომას და წყაროთმცოდნეობით კრიტიკას.

განსჯა, ანალიზი მიმართულია ტექსტის ენობრივი და შინაარსობრივი სტრუქტურის შესწავლაზე, რაც შესაძლებელს ხდის გამოვლინდეს სივრცის, მოსახლეობისა და კულტურის წარმოდგენის ფორმები. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მეთოდი გამოიყენება ეთნოგრაფიული მონაცემების შეფასებისა და მათი ისტორიულ კონტექსტში გააზრებისათვის. წყაროთმცოდნეობითი კრიტიკა უზრუნველყოფს ტექსტის სანდოობის, სუბიექტურობისა და ინტელექტუალური ჩარჩოების შეფასებას, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მემუარული წყაროს ანალიზისას.

ამ მეთოდების ინტეგრაცია ქმნის საფუძველს ტექსტის კომპლექსური გააზრებისათვის როგორც ისტორიული წყაროსა და ინტერპრეტაციული ნარატივის სახით.

მსჯელობა და შედეგები

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს გეოგრაფიულ-პოლიტიკური კონტექსტი XIX საუკუნის ბოლოს.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს გეოგრაფიულ-პოლიტიკური კონტექსტის გააზრება წარმოადგენს აუცილებელ წინაპირობას იმ ეთნოგრაფიული სურათის ინტერპრეტაციისათვის, რომელსაც პრასკოვია უვაროვა თავის მოგზაურობის ჩანაწერებში ქმნის. აღნიშნული რეგიონი XIX საუკუნის ბოლოს წარმოადგენდა რთულ და მრავალმხრივ სივრცეს, სადაც ერთმანეთთან მჭიდროდ იყო გადაჯაჭვული ბუნებრივი გარემო, ადმინისტრაციული სტრუქტურები და იმპერიული ინტერესები.

უვაროვას ტექსტში ეს სივრცე არ არის წარმოდგენილი როგორც ნეიტრალური გეოგრაფიული არეალი. იგი აღიწერება როგორც რთულად მისადგომი, ბუნებრივი ბარიერებით განსაზღვრული და ნაწილობრივ იზოლირებული გარემო, რაც ავტორისთვის ერთ-ერთ მთავარ განმარტებით კატეგორიად იქცევა. ბუნებრივი პირობები ტექსტში უშუალოდ უკავშირდება სოციალური და კულტურული თავისებურებების ფორმირებას, რაც სივრცის აღქმას ანიჭებს მიზეზობრივ-ანალიტიკურ ხასიათს.

უვაროვა ხაზს უსვამს, რომ მთიანი რელიეფი და რთული გზები მნიშვნელოვნად ზღუდავდა კომუნიკაციას და განსაზღვრავდა ადგილობრივი ცხოვრების წესს. დასახლებები ხშირად განლაგებულია ძნელად მისადგომ ადგილებში, რაც არა მხოლოდ გარემოს თავისებურებაა, არამედ შეგნებული არჩევანი, დაკავშირებული უსაფრთხოების

საჭიროებასთან. ამგვარი დაკვირვება მიუთითებს, რომ სივრცე ტექსტში აღიქმება როგორც სოციალური ორგანიზაციის განმსაზღვრელი ფაქტორი.

იზოლაცია უვაროვას ნარატივში ფუნქციონირებს როგორც განმარტებითი კატეგორია, რომელიც გავლენას ახდენს ეკონომიკურ პრაქტიკებზე, სოციალურ ურთიერთობებსა და კულტურულ თავისებურებებზე. იგი არ არის მხოლოდ გეოგრაფიული მდგომარეობის შედეგი; იგი წარმოადგენს სოციალურ რეალობას, რომელიც ყალიბდება გარემოსთან ადაპტაციის პროცესში.

ადმინისტრაციული თვალსაზრისით, სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო იმ პერიოდში ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდა. მიუხედავად ფორმალური დაყოფისა ვილაიეთებად, სანჯაყებად და ქაზებად, უვაროვას დაკვირვებები აჩვენებს, რომ მთიან რეგიონებში ამ სისტემის ფუნქციონირება მნიშვნელოვნად იყო შეზღუდული. ადგილობრივი საზოგადოებები ხშირად ინარჩუნებდნენ შიდა თვითორგანიზაციის ფორმებს, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ ცენტრალური ადმინისტრაციული კონტროლი სრულად ვერ აღწევდა პერიფერიულ სივრცეებში.

გზებისა და კომუნიკაციების მდგომარეობა ტექსტში იძენს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას. გადაადგილება ხორციელდებოდა ვიწრო ბილიკებით, რომლებიც არ იყო ადაპტირებული ინტენსიური ეკონომიკური ან ადმინისტრაციული კავშირებისთვის. ეს გარემოება მიუთითებს რეგიონული ეკონომიკის ლოკალურ ხასიათზე და ხაზს უსვამს თვითკმარობის მნიშვნელობას. კომუნიკაციის შეზღუდულობა ამავე დროს ამცირებდა გარე გავლენების ინტენსივობას და აძლიერებდა ადგილობრივი სოციალური სისტემების სტაბილურობას.

ტექსტში ირიბად იკვეთება რუსეთის იმპერიის ინტერესების ფონი, განსაკუთრებით საზღვრისპირა ტერიტორიების მიმართ. მიუხედავად იმისა, რომ უვაროვა არ ახორციელებს პირდაპირ პოლიტიკურ ანალიზს, მისი აღწერები მიუთითებს სივრცის სტრატეგიულ მნიშვნელობაზე. ბუნებრივი პირობები, სოციალური სტრუქტურა და კომუნიკაციების თავისებურებები ქმნის იმგვარ გარემოს, რომელიც აღიქმება როგორც გეოპოლიტიკურად მნიშვნელოვანი.

ამგვარად, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს გეოგრაფიულ-პოლიტიკური კონტექსტი უვაროვას ტექსტში წარმოდგენილია როგორც ბუნებრივი გარემოს, ადმინისტრაციული მოწყობისა და გეოპოლიტიკური ინტერესების ერთობლიობა. სწორედ ამ კომპლექსურ საფუძველზე ვითარდება ეთნოგრაფიული აღწერა და ყალიბდება რეგიონული იდენტობის ნარატივი.

ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობა (ოსმალეთის იმპერია). XIX საუკუნის ბოლოს სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო, მათ შორის ზემო აჭარა, ოსმალეთის იმპერიის ადმინისტრაციულ სისტემაში იყო ინტეგრირებული, რომელიც ეფუძნებოდა მრავალსაფეხურიან ტერიტორიულ დაყოფას. ფორმალურად ეს სისტემა მოიცავდა ვილაიეთებს, სანჯაყებსა და ქაზებს, რაც ქმნიდა ცენტრალიზებული მართვის სტრუქტურას და უზრუნველყოფდა იმპერიული ადმინისტრაციის სივრცობრივ ორგანიზაციას. თუმცა, მთიანი რეგიონების შემთხვევაში აღნიშნული მოდელი ვერ ფუნქციონირებდა სრული მოცულობით და ხშირად მხოლოდ ნომინალურ ხასიათს ატარებდა.

პრასკოვია უვაროვა თავის ჩანაწერებში ხაზგასმით მიუთითებს, რომ მთიან აჭარაში ცენტრალური ადმინისტრაციის გავლენა მნიშვნელოვნად იყო შეზღუდული და ადგილობრივი საზოგადოება ინარჩუნებდა რეალურ ავტონომიას: „ადგილობრივი მოსახლეობა ცხოვრობს თითქმის დამოუკიდებლად; სახელმწიფო ხელისუფლების უშუალო ზემოქმედება აქ სუსტად იგრძნობა, ხოლო იმპერიის ადმინისტრაციული ინსტიტუტები მხოლოდ ნაწილობრივ აღწევენ ამ სივრცეში“ (უვაროვა, 1891, გვ. 62). აღნიშნული ციტატა განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანია, რადგან იგი აჩვენებს იმ

განსხვავებას, რომელიც არსებობდა ფორმალურ ადმინისტრაციულ სისტემასა და მის პრაქტიკულ განხორციელებას შორის. ადმინისტრაციული მოდელი, რომელიც თეორიულად ეფუძნებოდა ცენტრალიზებულ მართვას, რეალურად დამოკიდებული იყო გარემოს სპეციფიკასა და ადგილობრივ სოციალურ ორგანიზაციაზე. მთიანი რელიეფი, რთული კომუნიკაციები და თემობრივი სტრუქტურა ქმნიდა პირობებს, სადაც სახელმწიფო ხელისუფლება ვერ ახორციელებდა მუდმივ და ეფექტურ კონტროლს.

ამავე კონტექსტში უვაროვა ხაზს უსვამს, რომ ადმინისტრაციული სივრცე ხშირად არ ემთხვეოდა რეალურ სოციალურ და ეკონომიკურ ურთიერთობებს: „საზღვრები, რომლებიც რუკაზეა აღნიშნული, პრაქტიკაში ნაკლებად შეესაბამება მოსახლეობის ყოველდღიურ ცხოვრებას; ისინი უფრო მეტად არის ფორმალური ხაზები, ვიდრე რეალურად მოქმედი გამყოფი ზონები“ (უვაროვა, 1891, გვ. 64). ეს დაკვირვება მიუთითებს, რომ ადმინისტრაციული საზღვრები ვერ ასახავდა ეთნოგრაფიულ რეალობას. მოსახლეობის ყოველდღიური ცხოვრება, ეკონომიკური ურთიერთობები და სოციალური კავშირები ხშირად გადადიოდა ამ ფორმალურ საზღვრებს და ქმნიდა უფრო მოქნილ სივრცობრივ სისტემას. ამგვარად, ადმინისტრაციული ერთეულები არსებობდა როგორც იურიდიული კონსტრუქციები, მაშინ როდესაც რეალური სივრცე ფუნქციონირებდა განსხვავებული ლოგიკით.

უვაროვა ასევე დეტალურად აღწერს ადგილობრივი მმართველობის სპეციფიკას და მიუთითებს, რომ მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ თემობრივი ავტორიტეტები: „მმართველობა ხშირად ეფუძნება ადგილობრივ გავლენიან პირებს, რომელთა სიტყვას უფრო მეტი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე ოფიციალურ წარმომადგენლებს; სწორედ ისინი არეგულირებენ ყოველდღიურ ურთიერთობებს და განსაზღვრავენ საზოგადოებრივ წესრიგს“ (უვაროვა, 1891, გვ. 65). აღნიშნული ციტატა ცხადყოფს, რომ მმართველობის პრაქტიკული ფორმა მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა ოფიციალური მოდელისგან. ადგილობრივი ბეგები და ავტორიტეტული ფიგურები ასრულებდნენ შუამავლის როლს მოსახლეობასა და სახელმწიფო ინსტიტუტებს შორის. მათი გავლენა ეფუძნებოდა არა იურიდიულ უფლებამოსილებას, არამედ სოციალურ ავტორიტეტს, ტრადიციას და თემობრივ ლეგიტიმაციას.

ამგვარად, ადმინისტრაციული სისტემა მთიან აჭარაში ფუნქციონირებდა როგორც ფორმალური და არაფორმალური მმართველობის ერთობლიობა. ერთი მხრივ, არსებობდა იმპერიული სტრუქტურები, რომლებიც განსაზღვრავდა ტერიტორიულ დაყოფას და იურიდიულ ჩარჩოს; მეორე მხრივ, რეალური მმართველობა ეფუძნებოდა ადგილობრივ პრაქტიკებს, რაც უზრუნველყოფდა სოციალური სისტემის სტაბილურობას.

ამ სისტემის ანალიზი აჩვენებს, რომ სივრცე უნდა განვიხილოთ არა მხოლოდ ადმინისტრაციული ერთეულების მიხედვით, არამედ როგორც სოციალური და კულტურული ურთიერთობების ქსელი. ადმინისტრაციული საზღვრები ვერ ახერხებდა ამ ქსელის სრულად რეგულირებას, რაც კიდევ ერთხელ მიუთითებს ფორმალურ და რეალურ სივრცეს შორის არსებულ დისონანსზე.

ბუნებრივი გარემო ამ პროცესში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა. რთული რელიეფი, კომუნიკაციების შეზღუდულობა და იზოლაცია ზღუდავდა ცენტრალური ხელისუფლების შესაძლებლობებს და აძლიერებდა ადგილობრივი თვითმმართველობის მნიშვნელობას. შედეგად, მთიანი აჭარა წარმოადგენდა სივრცეს, სადაც იმპერიული კონტროლი იყო ნაწილობრივი და ხშირად დამოკიდებული ადგილობრივ ძალთა ბალანსზე.

ამგვარად, უვაროვას ტექსტის ანალიზი საშუალებას იძლევა დავასკვნათ, რომ ოსმალეთის ადმინისტრაციული სისტემა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში არ ფუნქციონირებდა ერთგვაროვნად. იგი გარდაიქმნებოდა კონკრეტული გარემოს

პირობებში და იღებდა ჰიბრიდულ ფორმას, რომელიც აერთიანებდა ცენტრალიზებულ მმართველობასა და ადგილობრივ ავტონომიას.

საბოლოოდ, ზემო აჭარა ამ კონტექსტში წარმოჩნდება როგორც სივრცე, სადაც ფორმალური ადმინისტრაციული სტრუქტურები და რეალური სოციალური პრაქტიკა ერთმანეთთან ურთიერთქმედებს და ქმნის მრავალშრიან მმართველობით სისტემას. სწორედ ეს დუალიზმი განსაზღვრავს რეგიონის პოლიტიკურ და სოციალურ სპეციფიკას XIX საუკუნის ბოლოს.

საზღვრისპირა სივრცე როგორც კონტაქტისა და დაპირისპირების ზონა. სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო XIX საუკუნის ბოლოს წარმოადგენდა საზღვრისპირა არეალს, სადაც ერთმანეთთან იკვეთებოდა პოლიტიკური ძალები, ეკონომიკური ინტერესები და კულტურული გავლენები. ეს გარემო არ შეიძლება განვიხილოთ მხოლოდ გეოგრაფიული საზღვრის კატეგორიით, რადგან იგი ასახავდა უფრო რთულ სოციალურ რეალობას, რომელიც ფორმირდებოდა ურთიერთქმედების მრავალმხრივი პროცესების შედეგად. ამ ვითარებაში საზღვარი არ იყო მხოლოდ ტერიტორიული გამყოფი ხაზი, არამედ ცვალებადი სისტემა, რომელიც მუდმივად იძენდა ახალ ფუნქციებს და მნიშვნელობებს.

პრასკოვია პრასკოვია უვაროვა თავის ჩანაწერებში მიუთითებს, რომ აღნიშნულ რეგიონში საზღვარი ხშირად ატარებდა ფორმალურ ხასიათს და შეზღუდულად ზემოქმედებდა სოციალურ პრაქტიკებზე. მისი დაკვირვებით, „ამ მხარეებში საზღვარი ხშირად მხოლოდ სახელობითია; იგი რუკაზე არსებობს, მაგრამ მოსახლეობის ყოველდღიური ცხოვრება ნაკლებად ექვემდებარება მის მკაცრ წესრიგს, რადგან ადამიანთა ურთიერთობები და გადაადგილება ამ საზღვრებს ხშირად თავისუფლად კვეთს“ (უვაროვა, 1891).

აღნიშნული შეფასება ცხადყოფს, რომ პოლიტიკური საზღვარი ვერ განსაზღვრავდა სრულად სოციალური ურთიერთობების რეალურ დინამიკას. ეკონომიკური აქტივობა, ყოველდღიური გადაადგილება და კულტურული ურთიერთობები ხშირად სცდებოდა ადმინისტრაციულ ჩარჩოებს და ქმნიდა უფრო მოქნილ სოციალურ ქსელს, რომელიც პრაქტიკულ საჭიროებებს ეფუძნებოდა. ამგვარად, საზღვარი უნდა განვიხილოთ არა როგორც სტატიკური ტერიტორიული ხაზი, არამედ როგორც დინამიკური სოციალური კატეგორია, რომლის ფუნქცია და მნიშვნელობა განისაზღვრება ადამიანთა ყოველდღიური პრაქტიკებით. უვაროვას დაკვირვებით, აღნიშნული რეგიონი წარმოადგენდა აქტიური ურთიერთობების არეალს, სადაც სხვადასხვა კულტურული და სოციალური ელემენტი მუდმივ კონტაქტში იმყოფებოდა. მისი აღწერებიდან ჩანს, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა ინტენსიურად ურთიერთობდა მეზობელ ტერიტორიებთან, მიუხედავად ადმინისტრაციული დაყოფისა, ხოლო ყოველდღიური ცხოვრება მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ამ ურთიერთობებთან (უვაროვა, 1891).

ეს გარემოება მიუთითებს, რომ საზღვარი ვერ ასრულებდა სოციალური იზოლაციის ფუნქციას. პირიქით, იგი ფუნქციონირებდა როგორც კონტაქტის სივრცე, სადაც ყალიბდებოდა ურთიერთდამოკიდებული სოციალური ქსელები. ეკონომიკური გაცვლა, კომუნიკაცია და კულტურული ურთიერთქმედება ქმნიდა იმ სოციალურ რეალობას, რომელიც მნიშვნელოვნად სცდებოდა ფორმალურ ადმინისტრაციულ ჩარჩოებს.

ამგვარად, რეგიონი უნდა განვიხილოთ როგორც ინტეგრირებული სოციალური გარემო, სადაც საზღვარი არა გამყოფი, არამედ დამაკავშირებელი ელემენტის ფუნქციას ასრულებდა. სწორედ ამ კონტექსტში იძენს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ეთნოგრაფიული ლანდშაფტის კონცეფცია, რომელიც ასახავს სივრცის სოციალურ და კულტურულ დინამიკას.

მიუხედავად ინტენსიური კონტაქტებისა, აღნიშნული არეალი ხასიათდებოდა დამაბულობითაც, რაც პირდაპირ აისახებოდა სივრცის ორგანიზაციაზე. უვაროვას აღწერით, დასახლებები განლაგებული იყო ისეთ ადგილებში, რომლებიც

უზრუნველყოფდა თავდაცვის შესაძლებლობას და ხშირად ეფუძნებოდა ბუნებრივად დაცულ პოზიციებს, რაც მიუთითებს საფრთხის მუდმივ აღქმასა და უსაფრთხოების აუცილებლობაზე (უვაროვა, 1891).

ეს გარემოება აჩვენებს, რომ დასახლების სივრცობრივი სტრუქტურა განისაზღვრებოდა უსაფრთხოების ფაქტორით. საცხოვრებელი პუნქტები სტრატეგიულად იყო განლაგებული, რაც ასახავს გარემოში არსებული რისკების სისტემურ გააზრებას. ამგვარი ორგანიზაცია არა მხოლოდ თავდაცვით ფუნქციას ასრულებდა, არამედ გავლენას ახდენდა სოციალური ურთიერთობების ფორმაზეც, რადგან ზღუდავდა სივრცის გახსნილობას და ამლიერებდა თემობრივ კონსოლიდაციას.

პრასკოვია უვაროვა აღწერს, რომ მთიან გარემოში მოსახლეობის ქცევა მჭიდროდ არის დაკავშირებული უსაფრთხოების ფაქტორთან და მუდმივად დამოკიდებულია ბუნებრივ პირობებსა და შესაძლო საფრთხეებზე (უვაროვა, 1891). ეს გარემოება აჩვენებს, რომ აღნიშნული არეალი არ იყო მხოლოდ ურთიერთობის სივრცე. იგი ასევე წარმოადგენდა დამაბულობის პოტენციურ ზონას, სადაც სოციალური და პოლიტიკური პროცესები პარალელურად ვითარდებოდა და ერთმანეთზე ზემოქმედებდა. ქართული ისტორიოგრაფია ადასტურებს ამ ორმაგ სურათს. დიმიტრი ბაქრაძე მიუთითებს, რომ საზღვრისპირა რეგიონებში საზოგადოება ფუნქციონირებდა ორმაგ რეალობაში, სადაც თანაარსებობდა როგორც აქტიური კონტაქტი, ისე დაპირისპირების ელემენტები (ბაქრაძე, 1987). მისი შეფასებით, ასეთი გარემო მოითხოვდა მუდმივ ადაპტაციას და ქმნიდა მოქნილ სოციალურ სტრუქტურას, რომელიც შეძლებდა სხვადასხვა გამოწვევაზე რეაგირებას.

ალექსანდრე ყაზბეგის აღწერების საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ საზღვარი ფუნქციონირებდა არა როგორც მკაცრი პოლიტიკური ხაზი, არამედ როგორც ურთიერთობების სივრცე, სადაც ყოველდღიური პრაქტიკა ხშირად სცდებოდა ფორმალურ ჩარჩოებს (ყაზბეგი, 1955). ამ წყაროების შედარებითი ანალიზი აჩვენებს, რომ საზღვრისპირა არეალი ერთდროულად ასრულებდა კავშირის და დაპირისპირების ფუნქციას. ერთი მხრივ, იგი უზრუნველყოფდა ეკონომიკურ და კულტურულ ურთიერთობებს, ხოლო მეორე მხრივ, ქმნიდა უსაფრთხოების გამოწვევებს და კონფლიქტის შესაძლებლობას.

ამრიგად, სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო XIX საუკუნის ბოლოს უნდა გავიაზროთ როგორც მრავალმხრივი ურთიერთქმედების სისტემა, სადაც პოლიტიკური, სოციალური და კულტურული პროცესები ერთმანეთზე იყო დამოკიდებული. სწორედ ამ ურთიერთქმედების საფუძველზე ყალიბდება ეთნოგრაფიული ლანდშაფტი, რომელიც უვაროვას ტექსტში წარმოდგენილია როგორც მრავალშრიანი და კომპლექსური გარემო.

საბოლოოდ, საზღვარი ამ შემთხვევაში არ არის სტატიკური მოცემულობა. იგი წარმოადგენს ცვალებად პროცესს, რომელიც განისაზღვრება სოციალური პრაქტიკებით, ეკონომიკური კავშირებითა და პოლიტიკური პირობებით. სწორედ ამ დინამიკაში იძენს იგი რეალურ შინაარსს და განსაზღვრავს რეგიონის ისტორიულ და ეთნოგრაფიულ სპეციფიკას.

გზებისა და კომუნიკაციების ქსელი როგორც პოლიტიკური და ეკონომიკური ინსტრუმენტი,

XIX საუკუნის ბოლოს სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო, განსაკუთრებით ზემო აჭარა, ხასიათდებოდა რთული რელიეფითა და შეზღუდული კომუნიკაციური შესაძლებლობებით, რაც პირდაპირ აისახებოდა როგორც ეკონომიკურ დინამიკაზე, ისე პოლიტიკური კონტროლის ხარისხზე. გადაადგილების სისტემის ანალიზი ამ ვითარებაში საშუალებას იძლევა განისაზღვროს არა მხოლოდ ინფრასტრუქტურული მდგომარეობა, არამედ იმ მექანიზმები, რომელთა მეშვეობითაც რეგიონი ფუნქციონირებდა იმპერიული სივრცის ფარგლებში.

პრასკოვია უვაროვა აღნიშნავს, რომ მთიან აჭარაში გადაადგილება რთული და შეზღუდულია: გზები ვიწროა და ხშირად გადაადგილება შესაძლებელია მხოლოდ ფეხით

ან ცხენით, რაც მნიშვნელოვნად აფერხებს კომუნიკაციას (უვაროვა, 1891). ეს დაკვირვება აჩვენებს, რომ კომუნიკაციური ინფრასტრუქტურა არ უზრუნველყოფდა სივრცის ინტენსიურ ინტეგრაციას. გადაადგილების სირთულე ზღუდავდა არა მხოლოდ ფიზიკურ კონტაქტებს, არამედ ეკონომიკურ კავშირებსაც, რაც საბოლოოდ განსაზღვრავდა ადგილობრივი მეურნეობის ლოკალურ და თვითკმარ ხასიათს. ბაზრებთან სისტემური კავშირის არარსებობა აფერხებდა პროდუქციის გაცვლას და ამცირებდა ეკონომიკური აქტივობის მასშტაბს.

უვაროვა დამატებით მიუთითებს ბუნებრივი პირობების განმსაზღვრელ როლზე და აღნიშნავს, რომ მთიან გარემოში გადაადგილება მნიშვნელოვნად იყო დამოკიდებული ამინდსა და მდინარეთა მდგომარეობაზე; უამინდობისა და წყალდიდობის დროს გზები ხშირად გაუვალი ხდებოდა, რაც არღვევდა დასახლებებს შორის კომუნიკაციას (უვაროვა, 1891).

ეს შეფასება ცხადყოფს, რომ კომუნიკაციები სრულად იყო დამოკიდებული გარემოზე. ინფრასტრუქტურა არ ქმნიდა სტაბილურ ქსელს და ექვემდებარებოდა ბუნებრივ ცვალებადობას, რაც ზრდიდა იზოლაციის ხარისხს და ართულებდა როგორც ეკონომიკურ, ისე სოციალურ ინტეგრაციას. ამ პირობებში სივრცე იძენს ფრაგმენტულ ხასიათს, სადაც თითოეული თემი ფუნქციონირებს შედარებით დამოუკიდებლად.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ კომუნიკაციების სისუსტე უშუალოდ აისახებოდა პოლიტიკური კონტროლის შესაძლებლობაზე. რთული რელიეფი და გადაადგილების შეზღუდულობა პრაქტიკულად შეუძლებელს ხდიდა ცენტრალური ხელისუფლების მუდმივ ზედამხედველობას. ამგვარად, გზების სირთულე არ იყო მხოლოდ ტექნიკური პრობლემა; იგი წარმოადგენდა ძალაუფლების განაწილების განმსაზღვრელ ფაქტორს.

ამავე დროს, უვაროვას ტექსტში იკვეთება, რომ მცირე ბილიკებიც მნიშვნელოვან ფუნქციას ასრულებდა და უზრუნველყოფდა სოფლებს შორის აუცილებელ კავშირს, რომელიც ყოველდღიური ცხოვრებისათვის აუცილებელი იყო (უვაროვა, 1891). ეს დაკვირვება მიუთითებს, რომ კომუნიკაციები, მიუხედავად მათი შეზღუდული ხასიათისა, სრულად არ წყვეტდა სოციალურ ურთიერთობებს. პირიქით, ისინი ქმნიდა მინიმალურ, თუმცა ფუნქციურ ქსელს, რომელიც უზრუნველყოფდა თემებს შორის ურთიერთქმედებას. შედეგად ყალიბდებოდა სივრცე, სადაც იზოლაცია და კავშირი ერთდროულად თანაარსებობდა და განსაზღვრავდა სოციალური ორგანიზაციის სპეციფიკას.

დომიტრი ბაქრაძე აღნიშნავს, რომ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მთიან რეგიონებში გზების სირთულე განსაზღვრავდა როგორც ეკონომიკურ სტრუქტურას, ისე მმართველობის ფორმას (ბაქრაძე, 1987). მისი შეფასებით, ასეთ პირობებში რეგიონი ინარჩუნებდა ნაწილობრივ ავტონომიურ მდგომარეობას, რადგან ცენტრალიზებული მართვის ეფექტური განხორციელება შეუძლებელი იყო. ბაქრაძე ასევე მიუთითებს, რომ კომუნიკაციების შეზღუდულობა ამცირებდა სავაჭრო აქტივობას, თუმცა ამავე დროს ხელს უწყობდა ტრადიციული მეურნეობის შენარჩუნებას. ეს გარემოება ქმნიდა ეკონომიკურ სისტემას, რომელიც ნაკლებად იყო დამოკიდებული გარე ბაზრებზე და ეფუძნებოდა ადგილობრივ რესურსებს.

ალექსანდრე ყაზბეგი ამ სურათს ავსებს და აღნიშნავს, რომ რთული გზები იწვევდა არა მხოლოდ ეკონომიკურ, არამედ კულტურულ იზოლაციას (ყაზბეგი, 1955). მისი დაკვირვებით, გადაადგილების სირთულე აძლიერებდა თემების შიდა კავშირებს და ამცირებდა გარე გავლენას. ყაზბეგის ხედვაში გზები ერთდროულად ასრულებდა ორმაგ ფუნქციას. ერთი მხრივ, ისინი უზრუნველყოფდა აუცილებელ კომუნიკაციას, ხოლო მეორე მხრივ, ზღუდავდა ფართო ინტეგრაციას. სწორედ ეს ორმაგობა განსაზღვრავს მთიანი სივრცის სპეციფიკას, სადაც კავშირი და იზოლაცია თანაარსებობს.

ამ წყაროების ერთობლივი ანალიზი აჩვენებს, რომ გზებისა და კომუნიკაციების სისტემა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში უნდა განვიხილოთ როგორც მრავალფუნქციური მექანიზმი. მისი შეზღუდული განვითარება ზღუდავდა ეკონომიკურ აქტივობას და ამცირებდა პოლიტიკური კონტროლის ეფექტურობას, თუმცა ამავე დროს უზრუნველყოფდა სოციალური სტრუქტურის სტაბილურობას.

ამრიგად, კომუნიკაციები არ წარმოადგენდა მხოლოდ ტექნიკურ ინფრასტრუქტურას. ისინი მოქმედებდა როგორც პოლიტიკური და ეკონომიკური ინსტრუმენტი, რომელიც განსაზღვრავდა ძალაუფლების განაწილებას, ეკონომიკური ურთიერთობების ფორმას და სოციალური ორგანიზაციის სტრუქტურას. სწორედ ამ ფუნქციურ მრავალფეროვნებაში ვლინდება მათი გადამწყვეტი როლი რეგიონის ისტორიულ განვითარებაში.

ამ სურათს დამატებით ნათელს ჰყენს ის გარემოება, რომ კომუნიკაციური შეზღუდვები გავლენას ახდენდა არა მხოლოდ ეკონომიკურ და პოლიტიკურ პროცესებზე, არამედ დროის აღქმასა და სივრცის ორგანიზებაზეც. გადაადგილების სირთულე განსაზღვრავდა ყოველდღიური ცხოვრების რიტმს, ამცირებდა გარე კონტაქტების სიხშირეს და აყალიბებდა დახურულ სოციალურ გარემოს, სადაც ურთიერთობები უფრო ინტენსიურად ვითარდებოდა შიდა დონეზე. ასეთ პირობებში სივრცე იძენს მიკრორეგიონულ ხასიათს, სადაც თითოეული თემი ფუნქციონირებს როგორც შედარებით თვითკმარი ერთეული, საკუთარი სოციალური და ეკონომიკური ლოგიკით.

უვაროვას დაკვირვებები ირიბად მიუთითებს იმაზეც, რომ გადაადგილების სირთულე გავლენას ახდენდა ინფორმაციის გავრცელების პროცესზე. ინფორმაციული ნაკადები ნელა მოძრაობდა და ხშირად გადიოდა პირადი კონტაქტების გზით, რაც აძლიერებდა ზეპირი კომუნიკაციის მნიშვნელობას და ამცირებდა ცენტრალური ადმინისტრაციის ინსტრუქციების ოპერატიულობას. შედეგად, გადაწყვეტილებები ხშირად ყალიბდებოდა ადგილობრივ დონეზე, რაც კიდევ უფრო ამყარებდა თემობრივი თვითორგანიზაციის მექანიზმებს.

ამგვარად, გზებისა და კომუნიკაციების სისტემა უნდა განვიხილოთ არა მხოლოდ როგორც გადაადგილების საშუალება, არამედ როგორც დროის, ინფორმაციისა და სოციალური ურთიერთობების რეგულირების ფაქტორი. სწორედ ამ მრავალმხრივი გავლენის შედეგად იგი გარდაიქმნება იმ ინსტრუმენტად, რომელიც განსაზღვრავს რეგიონის ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და კულტურულ განვითარების ტრაექტორიას.

ამ საკითხის აქტუალობა განსაკუთრებით თვალსაჩინოა თანამედროვე ჰუმანიტარულ და სოციალურ მეცნიერებებში, სადაც სივრცის გააზრება უკვე სცდება მხოლოდ გეოგრაფიულ ან ადმინისტრაციულ განსაზღვრებებს და განიხილება როგორც ძალაუფლების, ეკონომიკური ურთიერთობებისა და სოციალური ორგანიზაციის ფორმირების ძირითადი ფაქტორი. გზებისა და კომუნიკაციების ქსელის ანალიზი ამ კონტექსტში იძლევა შესაძლებლობას დავინახოთ, თუ როგორ ყალიბდება რეგიონული სტრუქტურები არა მხოლოდ ინფრასტრუქტურული პირობების, არამედ პოლიტიკური და სოციალური ურთიერთობების გავლენით.

ზემო აჭარის მაგალითი ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რადგან იგი წარმოაჩენს იმ მოდელს, სადაც რთული რელიეფი და შეზღუდული კომუნიკაციები ქმნის სპეციფიკურ სოციალურ გარემოს, რომელიც განსხვავდება ცენტრალიზებული ადმინისტრაციული სივრცისაგან. აღნიშნული გარემო გვაძლევს საშუალებას უკეთ გავიაზროთ პერიფერიული რეგიონების ფუნქციონირების პრინციპები და მათი ურთიერთობა იმპერიულ სტრუქტურებთან.

თანამედროვე კვლევითი მიდგომები განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს იმ საკითხს, თუ როგორ მოქმედებს ინფრასტრუქტურა სოციალური და პოლიტიკური პროცესების ფორმირებაზე. ამ კონტექსტში XIX საუკუნის ზემო აჭარის ანალიზი საშუალებას

იძლევა დავინახოთ, რომ კომუნიკაციური ქსელის შეზღუდულობა არ არის მხოლოდ ტექნიკური პრობლემა; იგი წარმოადგენს იმ მექანიზმს, რომელიც განსაზღვრავს ეკონომიკური ურთიერთობების ფორმას, ძალაუფლების გავრცელების ხარისხს და კულტურული იზოლაციის ან ინტეგრაციის დონეს.

რუსეთის იმპერიის ინტერესები რეგიონში. XIX საუკუნის ბოლოს სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო, განსაკუთრებით ზემო აჭარის სივრცე, წარმოადგენდა რეგიონს, რომლის მიმართაც რუსეთის იმპერია ავლენდა სტრატეგიულად განსაზღვრულ და მრავალმხრივ ინტერესს. აღნიშნული ინტერესები არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ სამხედრო ან ადმინისტრაციული მიზნებით; ისინი მოიცავდა სივრცის გეოპოლიტიკურ ფუნქციას, კომუნიკაციურ პოტენციალს და მის მნიშვნელობას შავი ზღვის აუზის რეგიონულ სისტემაში.

რონალდ სანი მიუთითებს, რომ კავკასია რუსეთისთვის წარმოადგენდა სივრცეს, სადაც იმპერიული გაფართოება უკავშირდებოდა როგორც უსაფრთხოების უზრუნველყოფას, ისე ეკონომიკური ინტერესების რეალიზაციას (Sunny, 1994, გვ. 112–118). აღნიშნული შეფასება საშუალებას იძლევა სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო განვიხილოთ არა როგორც პერიფერიული ტერიტორია, არამედ როგორც სტრატეგიული მნიშვნელობის ზონა, რომლის კონტროლი გავლენას ახდენდა ფართო რეგიონულ პროცესებზე.

პრასკოვია უვაროვას მოგზაურობის ჩანაწერები ამ სივრცეს წარმოაჩენს როგორც მრავალფუნქციურ გარემოს, სადაც ბუნებრივი პირობები, კომუნიკაციები და სოციალური სტრუქტურა ერთიან სისტემად ფუნქციონირებს. ეს ხედვა შეესაბამება იმ ინტერპრეტაციულ ჩარჩოს, რომელსაც სიუზან ლეიტონი აღწერს, როდესაც რუსული სამოგზაურო ტექსტები კავკასიას განიხილავს როგორც არა მხოლოდ აღწერის ობიექტს, არამედ ინტელექტუალური და პოლიტიკური ინტერესის სივრცეს (Layton, 1994, გვ. 85–90).

უვაროვა ხაზს უსვამს რეგიონის გეოპოლიტიკურ თავისებურებას და მიუთითებს, რომ მისი მდებარეობა დაკავშირებულია სხვადასხვა გავლენის სფეროების გადაკვეთასთან (უვაროვა, 1891). აღნიშნული შეფასება ცხადყოფს, რომ ზემო აჭარა აღიქმებოდა როგორც გეოპოლიტიკური კვანძი, სადაც კონცენტრირდებოდა განსხვავებული პოლიტიკური და ეკონომიკური ინტერესები.

ამავე კონტექსტში ჩარლზ კინგი აღნიშნავს, რომ კავკასია XIX საუკუნეში წარმოადგენდა სივრცეს, სადაც იმპერიები აქტიურად ცდილობდნენ გავლენის გაფართოებას, ხოლო მსგავსი საზღვრისპირა ზონები განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენდა მათი სტრატეგიული მდებარეობის გამო (King, 2008). ამგვარად, სივრცის მნიშვნელობა განისაზღვრებოდა არა მისი იზოლაციით, არამედ კავშირების სიმჭიდროვითა და სტრატეგიული ფუნქციით.

უვაროვა ასევე მიუთითებს, რომ მიუხედავად რთული რელიეფისა, რეგიონი ბუნებრივად იყო დაკავშირებული სხვა სივრცეებთან და მთიანი გზები, მიუხედავად მათი სირთულისა, უზრუნველყოფდა გადაადგილებისა და კავშირის შესაძლებლობას (უვაროვა, 1891).

ამ დაკვირვების ანალიზი აჩვენებს, რომ კომუნიკაციური ქსელი განსაზღვრავდა სივრცის ფუნქციურ მნიშვნელობას. გზების არსებობა, თუნდაც შეზღუდული ფორმით, ქმნიდა შესაძლებლობას როგორც სამხედრო გადაადგილებისთვის, ისე ეკონომიკური ურთიერთობებისთვის, რაც ამ სივრცეს ანიჭებდა სტრატეგიულ დატვირთვას.

უვაროვას ტექსტში ასევე იკვეთება სივრცის სოციალური განზომილება. მოსახლეობა წარმოდგენილია როგორც გარემოსთან ადაპტირებული ჯგუფი, რომელიც ფუნქციონირებს მუდმივი გარე ზემოქმედების პირობებში. ეს გარემოება შეესაბამება მერი ლუიზ პრატის თეორიას, რომლის მიხედვით სამოგზაურო ტექსტები ქმნის სივრცის ინტერპრეტირებულ მოდელს და არა მხოლოდ მის აღწერას (Pratt, 1992). ამ

პერსპექტივიდან უვაროვას ნარატივი უნდა განვიხილოთ როგორც ინტელექტუალური კონსტრუქცია, სადაც სივრცე იძენს მნიშვნელობას ავტორის ხედვის მეშვეობით.

დიმიტრი ბაქრაძე აღნიშნავს, რომ სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო XIX საუკუნეში იყო ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი რეგიონი, რომლის მიმართაც რუსეთის იმპერია ავლენდა განსაკუთრებულ ინტერესს. მისი შეფასებით, აღნიშნულ ტერიტორიაზე გავლენის დამყარება უკავშირდებოდა შავი ზღვის სანაპიროს კონტროლს, სავაჭრო გზების უსაფრთხოებას და საზღვრის სტაბილურობას (ბაქრაძე, 1987). აღნიშნული ინტერპრეტაცია ადასტურებს, რომ რეგიონი აღიქმებოდა როგორც ეკონომიკური და სტრატეგიული ინტერესების ერთობლივი სივრცე.

ბაქრაძე ასევე მიუთითებს, რომ იმპერიული პოლიტიკა ეფუძნებოდა მრავალმხრივ მექანიზმებს, რომლებიც მოიცავდა ადმინისტრაციულ, ეკონომიკურ და სამხედრო ინსტრუმენტებს. ეს გარემოება ცხადყოფს, რომ სივრცის კონტროლი ხორციელდებოდა არა მხოლოდ ძალის გამოყენებით, არამედ სისტემური მართვის საშუალებით, რაც უზრუნველყოფდა იმპერიული გავლენის სტაბილიზაციას.

ალექსანდრე ყაზბეგი თავის ნაშრომებში აღნიშნავს, რომ კავკასიის მთიანი რეგიონები, მათ შორის აჭარა, წარმოადგენდა გარემოს, სადაც გეოპოლიტიკური ინტერესები უშუალოდ აისახებოდა ყოველდღიურ ცხოვრებაზე (ყაზბეგი, 1955). მისი დაკვირვება ხაზს უსვამს სივრცის სოციალურ განზომილებას და აჩვენებს, რომ პოლიტიკური პროცესები პირდაპირ მოქმედებდა მოსახლეობის ცხოვრების წესზე.

ყაზბეგი ასევე აღნიშნავს, რომ მთიანი გარემო ერთდროულად ზღუდავდა გარე კონტროლს და ზრდიდა ამ ტერიტორიების სტრატეგიულ მნიშვნელობას. ეს გარემოება მიუთითებს, რომ ბუნებრივი პირობები არ იყო მხოლოდ გეოგრაფიული ფაქტორი; იგი აქტიურად მონაწილეობდა პოლიტიკური პროცესების ფორმირებაში და განსაზღვრავდა ძალაუფლების გავრცელების შესაძლებლობებს.

ამ წყაროების ერთობლივი ანალიზი აჩვენებს, რომ სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო უნდა განვიხილობდეს როგორც სივრცე, რომლის მნიშვნელობა განისაზღვრებოდა მისი ფუნქციით რეგიონულ პოლიტიკურ სისტემაში. მისი მდებარეობა, კომუნიკაციური შესაძლებლობები და სოციალური სტრუქტურა ქმნიდა იმ პირობებს, რომლებიც განსაზღვრავდა იმპერიული ინტერესების მიმართულებას და ინტენსივობას.

ამრიგად, რუსეთის იმპერიის ინტერესები რეგიონში უნდა შეფასდეს როგორც მრავალფაქტორიანი და სისტემური პროცესი, რომელიც მოიცავდა სამხედრო, ეკონომიკურ და ადმინისტრაციულ ასპექტებს. პრასკოვია უვაროვას ჩანაწერები ამ პროცესის მნიშვნელოვან ანალიტიკურ სურათს გვაწვდის და საშუალებას იძლევა განვიხილოთ, თუ როგორ აისახება გეოპოლიტიკური ინტერესები სივრცის აღწერაში და მის ინტერპრეტაციაში.

საბოლოოდ, ზემო აჭარა XIX საუკუნის ბოლოს წარმოჩნდება როგორც სივრცე, სადაც ადგილობრივი სოციალური რეალობა და იმპერიული ინტერესები ერთმანეთთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული. აღნიშნული ურთიერთქმედება ქმნის იმ ისტორიულ საფუძველს, რომლის გაანალიზებაც შესაძლებელს ხდის რეგიონული პროცესების სიღრმისეულ და კომპლექსურ გააზრებას.

აჭარა – მთიანი ლანდშაფტის ეთნოგრაფიული კონსტრუქცია. ზემო აჭარის ბუნებრივი გარემოს აღწერისას პრასკოვია სერგეევანა უვაროვა ქმნის სივრცის ისეთ ნარატივს, რომელიც სცდება გეოგრაფიულ აღწერას და გარდაიქმნება აღქმის სისტემად. მისი ტექსტი არ შემოიფარგლება რელიეფის, კლიმატის ან ბუნებრივი პირობების აღწერით; იგი აყალიბებს ინტერპრეტაციულ მოდელს, რომლის მიხედვითაც ლანდშაფტი განსაზღვრავს როგორც ადამიანის ყოფას, ისე სივრცის აღქმას.

უვაროვა ხაზს უსვამს, რომ ზემო აჭარაში გადაადგილება მჭიდროდ არის დაკავშირებული რთულ ბუნებრივ პირობებთან და მიუთითებს, რომ გზები ვიწროა და ხშირად მხოლოდ ერთ ადამიანს ან ცხენს შეუძლია გადაადგილება, რაც სივრცეს აქცევს შეზღუდულ და რთულად დასაძლევ გარემოდ (უვაროვა, 1891). გადაადგილების სირთულე ტექსტში იძენს არა მხოლოდ ფიზიკურ, არამედ სიმბოლურ დატვირთვასაც, რადგან ქმნის იზოლაციისა და მიუწვდომლობის განცდას, რაც განსაზღვრავს სივრცის აღქმის სპეციფიკას. ამ პირობებში ლანდშაფტი თავად იქცევა სოციალურ და კულტურულ პროცესთა ერთ-ერთ განმსაზღვრელ ფაქტორად.

ბუნებრივი გარემო უვაროვას ნარატივში წარმოდგენილია როგორც მრავალშრიანი და მკვეთრი კონტრასტებით გამორჩეული სისტემა, სადაც ღრმა და ჩრდილოვანი ხეობები და ხშირი ტყით დაფარული მთის ფერდობები ქმნის დახურულ სივრცით სტრუქტურას (უვაროვა, 1891). ასეთი გარემო ზრდის იზოლაციის ხარისხს და უშუალოდ აისახება სოციალურ ორგანიზაციაზე, რადგან ზღუდავს კომუნიკაციას და აყალიბებს ურთიერთობების სპეციფიკურ ფორმებს.

კლიმატური პირობები დამატებით ამძაფრებს ამ სურათს: ამინდის ხშირი და სწრაფი ცვლადობა ქმნის არაპროგნოზირებად გარემოს, სადაც გადაადგილება კიდევ უფრო რთულდება და ადამიანი იძულებულია მუდმივად ადაპტირდეს ბუნებრივ პირობებთან (უვაროვა, 1891). ამგვარად, ბუნებრივი გარემო არ არის სტაბილური ფონური ფაქტორი; იგი აქტიურად მონაწილეობს სივრცის ორგანიზაციაში და განსაზღვრავს ცხოვრების რიტმს.

იზოლაციის თემა ტექსტში ცენტრალურ ადგილს იკავებს. დასახლებების ერთმანეთისგან დაშორება და მათ შორის გადაადგილების სირთულე ქმნის პირობებს, სადაც სივრცე ფრაგმენტულად არის ორგანიზებული და თითოეული თემი ფუნქციონირებს შედარებით დახურულ სისტემაში (უვაროვა, 1891). ეს გარემოება გავლენას ახდენს კომუნიკაციის ფორმებზე, ეკონომიკურ ურთიერთობებზე და კულტურულ თავისებურებებზე, რაც საბოლოოდ განსაზღვრავს სოციალური განვითარების სპეციფიკას.

ამავე დროს, უვაროვას აღწერაში ბუნებრივი გარემო შეფასებითი კატეგორიებით არის გადმოცემული, რაც მიუთითებს სივრცის ინტერპრეტაციულ აღქმაზე. იგი ხაზს უსვამს გარემოს სიმკაცრესა და „ხელუხლებლობას“, რითაც რეგიონი წარმოდგენილია როგორც განსხვავებული, ცენტრალური კულტურული სივრცეებისგან გამიჯნული გარემო (უვაროვა, 1891). სწორედ ამ ნიშნით ზემო აჭარა იძენს პერიფერიული სივრცის მახასიათებლებს, სადაც ბუნება და სოციალური რეალობა ერთიან სისტემად მოქმედებს და განსაზღვრავს სივრცის ისტორიულ-კულტურულ სპეციფიკას.

დიმიტრი ბაქრაძე აღნიშნავს, რომ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მთიანი რეგიონები გამოირჩეოდა ბუნებრივი სირთულითა და იზოლაციით, რაც განსაზღვრავდა ადგილობრივი ცხოვრების სპეციფიკას (ბაქრაძე). მისი შეფასება ადასტურებს, რომ ბუნებრივი გარემო იყო ძირითადი ფაქტორი, რომელიც განსაზღვრავდა სოციალური სტრუქტურის ფორმირებას.

ალექსანდრე ყაზბეგიც ხაზს უსვამს, რომ მთიან სივრცეებში ადამიანი მუდმივად არის დამოკიდებული ბუნებაზე და მის კანონებს ემორჩილება (ყაზბეგი, 1955). ამგვარად, ბუნებრივი გარემო არ არის მხოლოდ ფონი; იგი აქტიურად მონაწილეობს სოციალური რეალობის ფორმირებაში.

უვაროვას ტექსტისა და ქართული ისტორიოგრაფიის შედარება აჩვენებს მნიშვნელოვან თანხვედრას. ორივე შემთხვევაში სივრცე აღიქმება როგორც რთული, იზოლირებული და თავისებური გარემო, რომელიც მკვეთრად განსხვავდება სხვა რეგიონებისგან.

ამრიგად, ზემო აჭარის ბუნებრივი გარემო უვაროვას ნარატივში წარმოდგენილია როგორც მრავალშრიანი სივრცე, რომელიც აერთიანებს სიმკაცრესა და ესთეტიკურობას,

იზოლაციასა და კავშირს. მისი აღწერა ქმნის არა მხოლოდ გეოგრაფიულ სურათს, არამედ სივრცის ინტერპრეტირებულ მოდელს, სადაც ბუნებრივი პირობები განსაზღვრავს სოციალურ და კულტურულ რეალობას. საბოლოოდ, სივრცის აღქმა უნდა განვიხილოთ როგორც კონსტრუქცია, რომელიც ეფუძნება როგორც რეალურ გარემოს, ისე ავტორის ინტელექტუალურ ხედვას. სწორედ ამ ორი ფაქტორის ურთიერთქმედება ქმნის ეთნოგრაფიულ ლანდშაფტს, რომელიც განსაზღვრავს ზემო აჭარის აღქმას XIX საუკუნის ბოლოს.

მოსახლეობა და იდენტობის აღქმა. ზემო აჭარის მოსახლეობის აღწერისას პრასკოვია უვაროვა ადამიანს არ განიხილავს მხოლოდ სოციალური ერთეულის სახით. მისი ტექსტი ქმნის მრავალშრიან სურათს, სადაც ადამიანი წარმოდგენილია როგორც ბუნებრივ გარემოსთან მჭიდროდ დაკავშირებული ერთობა, რომლის თვითმყოფადობა ყალიბდება ცხოვრების პირობების, ყოველდღიური პრაქტიკებისა და ისტორიული გამოცდილების საფუძველზე.

უვაროვა ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ მთის მცხოვრებლები თავის ბუნებითა და ჩვევებით ჰგვანან იმ გარემოს, რომელშიც ცხოვრობენ (უვაროვა, 1891). ეს ფორმულირება წარმოადგენს არა მხოლოდ აღწერას, არამედ განმარტებით მოდელს. ადამიანის თვისებები აქ განიხილება როგორც გარემოს გავლენის შედეგი, რაც იდენტობას აკავშირებს სივრცესთან და აძლიერებს ბუნებრივი ფაქტორის მნიშვნელობას.

ავტორი ასევე მიუთითებს ცხოვრების შედარებით სტაბილურ რიტმზე: მათი ცხოვრება ერთგვაროვანია და ნაკლებად იცვლება (უვაროვა, 1891). ამ შეფასებაში იკვეთება სივრცის დროითი ინტერპრეტაცია. ზემო აჭარა წარმოდგენილია როგორც გარემო, სადაც სოციალური ცვლილებები ნელი ტემპით მიმდინარეობს და ტრადიციული წესები ინარჩუნებს მნიშვნელობას.

ტრადიცია ტექსტში იძენს ცენტრალურ ფუნქციას: ტრადიციები აქ ძლიერია და განსაზღვრავს ადამიანთა ქცევას (უვაროვა, 1891). ამგვარად, ტრადიცია მოქმედებს როგორც სოციალური ორგანიზაციის საფუძველი, რომელიც უზრუნველყოფს სტაბილურობას და ქცევის რეგულაციას.

მოსახლეობის თვისებების შეფასებისას უვაროვა აღნიშნავს - მათში იგრძნობა სიმტკიცე და გამძლეობა (უვაროვა, 1891). ეს შეფასება მიუთითებს ტიპიზაციის პროცესზე, რომლის ფარგლებში ინდივიდუალური განსხვავებები იკლებს და ადგილი ეთმობა კოლექტიურ მახასიათებლებს.

ამავე დროს, ტექსტში მკაფიოდ იკვეთება განსხვავების ხაზგასმაც - მათი ცხოვრების წესი ჩვენთვის უჩვეულოა და განსხვავებული (უვაროვა, 1891). „ჩვენსა“ და „მათ“ შორის დაყოფა ქმნის აღქმით საზღვარს, რომელიც განსაზღვრავს ავტორის პოზიციას და ტექსტის ინტერპრეტაციულ ჩარჩოს. ეთნიკური მრავალფეროვნების აღწერისას უვაროვა აღნიშნავს, რომ მოსახლეობა ერთგვაროვანი არ არის, თუმცა მათ შორის არსებობს საერთო ცხოვრების წესის ერთიანობა (უვაროვა). ეს დაკვირვება აჩვენებს, რომ განსხვავებების მიუხედავად, ავტორი ხაზს უსვამს ერთიანობის არსებობას, რაც ეფუძნება ყოველდღიურ პრაქტიკებს.

რელიგიური კუთვნილება ტექსტში იძენს მნიშვნელოვან როლს რელიგია აქ წარმოდგენილია როგორც იდენტობის ერთ-ერთი ძირითადი საფუძველი, რომელიც განსაზღვრავს როგორც ინდივიდუალურ, ისე კოლექტიურ თვითაღქმას.

დიმიტრი ბაქრაძე და ალექსანდრე ყაზბეგი აღნიშნავენ, რომ რეგიონი გამოირჩეოდა სოციალური და კულტურული მრავალფეროვნებით, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ რეალური სურათი უფრო კომპლექსურია, ვიდრე ზოგჯერ უვაროვას ტექსტში ჩანს (ბაქრაძე, 1987; ყაზბეგი, 1955).

ამრიგად, უვაროვას ნარატივი აერთიანებს ორ დონეს: რეალურ დაკვირვებებს და მათ ინტერპრეტაციას. შედეგად იქმნება მოსახლეობის ისეთი სურათი, რომელიც ერთდროულად არის ემპირიული და კონსტრუირებული.

საბოლოოდ, ზემო აჭარის მოსახლეობა წარმოდგენილია როგორც მრავალფეროვანი, თუმცა შიდა ერთიანობის მატარებელი საზოგადოება, რომლის იდენტობა ყალიბდება გარემოს, ტრადიციის, რელიგიისა და ყოველდღიური გამოცდილების ურთიერთქმედებით. სწორედ ამ პროცესში ფორმირდება ეთნოგრაფიული ლანდშაფტი, სადაც ადამიანი და სივრცე ერთიან სისტემად არის წარმოდგენილი.

ყოფითი კულტურა და ეკონომიკური პრაქტიკა: საცხოვრებელი ტიპოლოგია და სამეურნეო სისტემა. ზემო აჭარის ყოფითი კულტურისა და ეკონომიკური პრაქტიკის ანალიზი პრასკოვია უვაროვას ტექსტის საფუძველზე საშუალებას იძლევა გამოვლინდეს ის მექანიზმები, რომელთა მეშვეობითაც ბუნებრივი გარემო, სოციალური ორგანიზაცია და ყოველდღიური პრაქტიკები ერთიან სისტემად ყალიბდება. საცხოვრებელი გარემო და ეკონომიკური საქმიანობა აქ არ განიხილება განცალკევებულ სფეროებად; ისინი ურთიერთდამოკიდებულ სტრუქტურას ქმნის, რომელიც განსაზღვრავს საზოგადოების არსებობის ფორმებს.

უვაროვას აღწერაში საცხოვრებელი ნაგებობა წარმოდგენილია როგორც გარემოსთან ადაპტირებული და პრაქტიკულ საჭიროებებზე ორიენტირებული სისტემა. იგი მიუთითებს, რომ სახლების განლაგება უშუალოდ არის დამოკიდებული რელიეფზე და განთავსებულია მთის ფერდობებზე ისე, რომ ბუნებრივი პირობები უზრუნველყოფს მათ დაცვას (უვაროვა, 1891).

ეს დაკვირვება ცხადყოფს, რომ სივრცის ორგანიზაცია ემორჩილება ბუნებრივ გარემოს და არ ეფუძნება წინასწარ განსაზღვრულ გეომეტრიულ ან ადმინისტრაციულ სქემებს. დასახლების სტრუქტურა წარმოიქმნება რელიეფის თავისებურებებიდან და წარმოადგენს ადაპტაციის შედეგს, სადაც ადამიანი გარემოს არ გარდაქმნის რადიკალურად, არამედ ცდილობს მასთან შეთავსებას.

სამშენებლო მასალების აღწერისას ავტორი აღნიშნავს, რომ ნაგებობები შენდება ადგილობრივად ხელმისაწვდომი რესურსების — ხისა და ქვის — გამოყენებით, რაც მიუთითებს არქიტექტურის ორგანულ ხასიათზე (უვაროვა, 1891). ამგვარად, ნაგებობა არ არის ტექნოლოგიური პროგრესის გამოხატულება, არამედ გარემოსთან უშუალო ურთიერთქმედების შედეგი.

სახლის შიდა ორგანიზაციის ანალიზი აჩვენებს მის მრავალფუნქციურობას: ერთი და იგივე სივრცე გამოიყენება როგორც საცხოვრებლად, ისე სამუშაოსთვის, რაც მიუთითებს, რომ საცხოვრებელი და ეკონომიკური ფუნქციები ერთმანეთისგან მკაფიოდ გამიჯნული არ არის (უვაროვა, 1891). ოჯახური ცხოვრება და შრომითი საქმიანობა ერთ სივრცეში მიმდინარეობს, რაც ასახავს ცხოვრების ორგანიზაციის ერთიან მოდელს.

ავტორი ასევე აღნიშნავს, რომ ნაგებობები არ გამოირჩევა დეკორატიული ეფექტით, თუმცა მათში იკვეთება მიზანმიმართული მოწყობა, რაც ფუნქციურობის პრიორიტეტზე მიუთითებს (უვაროვა, 1891). ამგვარად, არქიტექტურა ორიენტირებულია პრაქტიკული საჭიროებების დაკმაყოფილებაზე და არა ესთეტიკურ დემონსტრაციაზე.

დიმიტრი დიმიტრი ბაქრაძე აღნიშნავს, რომ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს საცხოვრებელი ტიპოლოგია ეფუძნებოდა გარემოსთან შეგუებასა და ხანგრძლივი ისტორიული გამოცდილებით ჩამოყალიბებულ პრაქტიკებს (ბაქრაძე, 1987). მისი დაკვირვება მიუთითებს, რომ არქიტექტურული ფორმები არ წარმოადგენდა შემთხვევით ან მხოლოდ ტექნიკურ გადაწყვეტას; ისინი იყო სივრცისა და გარემოს ურთიერთქმედების შედეგი, სადაც ბუნებრივი პირობები განსაზღვრავდა როგორც ნაგებობის სტრუქტურას, ისე მის ფუნქციურ დატვირთვას.

მსგავსი ხედვა იკვეთება ალექსანდრე ყაზბეგი-ის ტექსტებშიც, სადაც მთიანი რეგიონების საცხოვრებელი სივრცე აღწერილია როგორც ცხოვრების წესთან მჭიდროდ დაკავშირებული და მრავალფუნქციური ორგანიზაციული ერთეული (ყაზბეგი, 1955). ამგვარად, საცხოვრებელი გარემო არ შემოიფარგლება მხოლოდ საცხოვრებელი ფუნქციით; იგი აერთიანებს ეკონომიკურ, სოციალურ და კულტურულ პრაქტიკებს, რაც მის სტრუქტურას ანიჭებს კომპლექსურ ხასიათს.

ამ წყაროების შედარებითი ანალიზი აჩვენებს, რომ საცხოვრებელი ტიპოლოგია უნდა განვიხილოთ როგორც ფუნქციური და გარემოსთან ადაპტირებული სისტემა, რომელიც უშუალოდ არის დაკავშირებული სოციალურ პრაქტიკებთან. ნაგებობა აქ არ არის მხოლოდ ფიზიკური სივრცე; იგი წარმოადგენს ცხოვრების ორგანიზაციის ფორმას, რომელიც ასახავს საზოგადოების ეკონომიკურ მოდელს, ყოველდღიურ საქმიანობას და კულტურულ ნორმებს.

სამეურნეო საქმიანობა და ეკონომიკური პრაქტიკა. ზემო აჭარის ეკონომიკური ცხოვრების აღწერისას პრასკოვია უვაროვა ქმნის მრავალშრიან სურათს, სადაც შრომითი პრაქტიკა და ბუნებრივი გარემო ერთიან, ურთიერთდამოკიდებულ სისტემად ყალიბდება. მისი დაკვირვებით, ადგილობრივი მეურნეობა ეფუძნება პირველადი რესურსების გამოყენებას და ორიენტირებულია მიწათმოქმედებასა და მეცხოველეობაზე (უვაროვა, 1891).

ეს გარემოება მიუთითებს, რომ ეკონომიკური საქმიანობა არ არის დივერსიფიცირებული და კონცენტრირებულია ბუნებრივ რესურსებზე, რაც განსაზღვრავს ცხოვრების მთლიან სტრუქტურას. წარმოება აქ არ ემსახურება მხოლოდ ეკონომიკურ მიზნებს; იგი პირდაპირ უკავშირდება არსებობის შენარჩუნებას, რის შედეგადაც ეკონომიკური სისტემა გარდაიქმნება ცხოვრების წესად.

ოჯახური მეურნეობა ტექსტში წარმოჩენილია როგორც ეკონომიკური ორგანიზაციის ცენტრალური ფორმა, რომელიც ეფუძნება მცირე მასშტაბს და თითოეული ოჯახის ავტონომიურ ფუნქციონირებას (უვაროვა, 1891). ამ მოდელში წარმოება და მოხმარება ერთსა და იმავე ერთეულშია კონცენტრირებული, რაც ამცირებს გარე ბაზრებზე დამოკიდებულებას და აყალიბებს თვითკმარ ეკონომიკურ სისტემას. ასეთი სტრუქტურა უზრუნველყოფს შედარებით სტაბილურობას, თუმცა ამავე დროს ზღუდავს ეკონომიკური გაფართოების შესაძლებლობებს და ინარჩუნებს სისტემის დახურულ ხასიათს.

ბუნებრივი პირობები განსაზღვრავს ეკონომიკური აქტივობის საზღვრებსა და მიმართულებებს. მთიანი რელიეფი მნიშვნელოვნად ზღუდავს მიწათმოქმედებას და ამცირებს მის პროდუქტიულობას, რაც ეკონომიკურ სისტემას ანიჭებს ადაპტაციურ ხასიათს (უვაროვა, 1891). ამ ვითარებაში მოსახლეობა იძულებულია შეარჩიოს ისეთი საქმიანობა, რომელიც მაქსიმალურად შეესაბამება გარემოს პირობებს, რის შედეგადაც მეცხოველეობა იქნის ცენტრალურ როლს.

შრომის ინტენსიურობა ტექსტში წარმოდგენილია როგორც ყოველდღიური ცხოვრების განმსაზღვრელი ფაქტორი. შრომა არ არის მხოლოდ ეკონომიკური აქტივობა; იგი წარმოადგენს სოციალურ და კულტურულ კატეგორიას, რომელიც აყალიბებს ცხოვრების რიტმს და განსაზღვრავს დროის ორგანიზაციას (უვაროვა, 1891). შრომითი პრაქტიკა მოიცავს თითქმის მთელ ყოველდღიურობას, რაც მიუთითებს ეკონომიკური სისტემის მაღალ ინტეგრირებულობაზე და მის მჭიდრო კავშირზე სოციალური ორგანიზაციის ფორმებთან.

მეცხოველეობა ამ კონტექსტში წარმოაჩენს ეკონომიკური სისტემის ბირთვს. პირუტყვი ფუნქციონირებს როგორც წარმოების საშუალება, სიმდიდრის მაჩვენებელი და სოციალური სტატუსის განმსაზღვრელი ელემენტი (უვაროვა, 1891). მისი მნიშვნელობა სცდება ეკონომიკურ ფუნქციას და გადადის სოციალური იერარქიის ფორმირების

სფეროში, რაც მიუთითებს ეკონომიკური და სოციალური სტრუქტურების გადაჯაჭვულობაზე.

ამავე დროს, პირუტყვის მოვლა განსაზღვრავს ყოველდღიური ცხოვრების ორგანიზაციას და გავლენას ახდენს ოჯახის შიდა სტრუქტურაზე. ეკონომიკური საქმიანობა მთლიანად ინტეგრირებულია სოციალურ ცხოვრებაში, რის შედეგადაც სამუშაო და ყოფითი პრაქტიკა ერთმანეთისგან არ არის გამიჯნული, არამედ ქმნის ერთიან სისტემას (უვაროვა, 1891).

სეზონური გადაადგილება წარმოადგენს ეკონომიკური ადაპტაციის მნიშვნელოვან მექანიზმს. მოსახლეობის გადაადგილება მაღალმთიან სამოვრებზე მიუთითებს სივრცის ციკლურ გამოყენებაზე და ადაპტაციის მაღალ დონეზე. ეკონომიკური სისტემა აქ ეფუძნება დინამიკურ სივრცობრივ მოდელს, სადაც გადაადგილება წარმოადგენს წარმოების აუცილებელ პირობას და არა დამატებით პრაქტიკას (უვაროვა, 1891). მიწათმოქმედება ამ სისტემაში ასრულებს დამხმარე ფუნქციას და ძირითადად ორიენტირებულია ოჯახის შიდა საჭიროებების დაკმაყოფილებაზე. ეს გარემოება მიუთითებს, რომ ეკონომიკური მოდელი ნაკლებად არის დაკავშირებული ბაზარზე და უფრო მეტად ემყარება თვითკმარობას (უვაროვა, 1891).

აღნიშნული ტენდენცია კიდევ უფრო მკაფიო ხდება იმ პირობებში, როდესაც თითოეული ოჯახი ცდილობს თავად აწარმოოს საჭირო რესურსები და მინიმალურად იყოს დამოკიდებული გარე ეკონომიკურ სისტემებზე. ამგვარად, ზემო აჭარის ეკონომიკური მოდელი შეიძლება განვიხილოთ როგორც თვითკმარი, ადაპტაციური და გარემოზე მჭიდროდ დამოკიდებული სისტემა, რომელიც ერთდროულად აერთიანებს ეკონომიკურ, სოციალურ და კულტურულ პრაქტიკებს და განსაზღვრავს ცხოვრების მთლიან სტრუქტურას. ეს მიდგომა წარმოადგენს ეკონომიკური თვითკმარობის კლასიკურ მაგალითს, სადაც წარმოების და მოხმარების პროცესები ერთიანდება და ქმნის დახურულ ეკონომიკურ ციკლს.

დიმიტრი დიმიტრი ბაქრაძე აღნიშნავს, რომ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკა ეფუძნებოდა ადგილობრივ რესურსებსა და თვითკმარობის პრინციპს, რაც განსაზღვრავდა მისი განვითარების სპეციფიკას (ბაქრაძე, 1987). ეს შეფასება მიუთითებს, რომ ეკონომიკური სისტემა ჩამოყალიბებულია არა ბაზარზე ორიენტირებული მოდელის მიხედვით, არამედ გარემოსთან უშუალო ურთიერთქმედების საფუძველზე, სადაც წარმოება და მოხმარება ერთიან, შიდა ორგანიზებულ ციკლად ფუნქციონირებს. ამგვარად, ეკონომიკური სტრუქტურა აქ არ ქმნის გაფართოების დინამიკას, არამედ უზრუნველყოფს მდგრადობასა და თვითრეგულაციას.

მსგავს სურათს ავსებს ალექსანდრე ყაზბეგი, რომელიც განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებს შრომის ინტენსიურობაზე, როგორც მთიანი რეგიონების ცხოვრების წესის განმსაზღვრელ ფაქტორზე (ყაზბეგი, 1955). მისი დაკვირვება აჩვენებს, რომ შრომა აქ ფუნქციონირებს არა მხოლოდ როგორც ეკონომიკური აქტივობა, არამედ როგორც სოციალური ორგანიზაციის საფუძველი, რომელიც განსაზღვრავს ყოველდღიური ცხოვრების რიტმს, დროის განაწილებას და ადამიანთა ურთიერთობების ფორმებს. შრომის ეს მუდმივი და ინტენსიური ხასიათი მიუთითებს იმაზე, რომ ეკონომიკური სისტემა მჭიდროდ არის ინტეგრირებული სოციალურ სტრუქტურასთან.

ამ წყაროების ერთობლივი ანალიზი ცხადყოფს, რომ ზემო აჭარის ეკონომიკური სისტემა უნდა განვიხილოთ როგორც ინტეგრირებული, მრავალშრიანი სტრუქტურა, სადაც ბუნებრივი გარემო, შრომითი პრაქტიკა და სოციალური ორგანიზაცია ერთმანეთთან ორგანულად არის დაკავშირებული. გარემო განსაზღვრავს ეკონომიკური აქტივობის საზღვრებსა და ფორმებს, შრომითი პრაქტიკა კი წარმოადგენს ამ პირობებთან ადაპტაციის მექანიზმს, რის შედეგადაც ყალიბდება სოციალური ურთიერთობების

სპეციფიკური მოდელი, რომელიც განსხვავდება ბრტყელი სივრცეების ეკონომიკური სისტემებისგან.

ამრიგად, ეკონომიკური საქმიანობა ამ რეგიონში არ შეიძლება განიმარტოს მხოლოდ როგორც რესურსების წარმოების პროცესი. იგი წარმოადგენს ცხოვრების ორგანიზების საფუძველს, რომელიც განსაზღვრავს სოციალურ ურთიერთობებს, დროის განაწილებასა და სივრცის გამოყენების ლოგიკას. სწორედ ამ მთლიანობაში ყალიბდება ეთნოგრაფიული ლანდშაფტი, რომელიც უვაროვას ნარატივში წარმოჩენილია როგორც თვითკმარი, ადაპტირებული და ფუნქციურად ინტეგრირებული სისტემა, სადაც ეკონომიკა, კულტურა და სოციალური სტრუქტურა ერთმანეთისგან განუყოფელია.

არქეოლოგიური სივრცე და ისტორიული მეხსიერება. ზემო აჭარის არქეოლოგიური სივრცის გააზრება პრასკოვია უვაროვას ტექსტის საფუძველზე შესაძლებლობას იძლევა დავინახოთ არა მხოლოდ ნანგრევებისა და ნამოსახლარების ფიქსაცია, არამედ ის მეთოდოლოგიური პროცესი, რომლის მეშვეობითაც მატერიალური კვალი გარდაიქმნება ისტორიული ცოდნის წყაროდ. მისი ნარატივი აჩვენებს, რომ ავტორი არ შემოიფარგლება აღწერითი დონით; იგი სისტემატურად აკვირდება, ადარებს და ცდილობს სივრცის შიდა ლოგიკის გამოვლენას. ამავე დროს, არქეოლოგიური ობიექტები წარმოდგენილია არა როგორც იზოლირებული ფრაგმენტები, არამედ როგორც სემანტიკური ნიშნები, რომელთა მეშვეობითაც გარემო იძენს დროით სიღრმეს და ისტორიულ შინაარსს.

უვაროვას მიერ აღწერილი არქეოლოგიური ობიექტები განლაგებულია რთულად მისადგომ ადგილებში, მთის ფერდობებზე და ტყიან ზონებში, რაც მიუთითებს, რომ წარსულში დასახლებების შერჩევა ეფუძნებოდა სტრატეგიულ გათვლებს. ნანგრევების სიმრავლე და მათი სივრცითი თანმიმდევრობა ქმნის წარმოდგენას, რომ საქმე გვაქვს არა იზოლირებულ ნაშთებთან, არამედ ურთიერთდაკავშირებულ დასახლებების სისტემასთან, რომელმაც დროთა განმავლობაში დაკარგა ფუნქციური მთლიანობა, თუმცა სივრცეში შეინარჩუნა სტრუქტურული კვალი.

ამ დაკვირვებების საფუძველზე ნამოსახლარები აღიქმება არა მხოლოდ მატერიალურ ნაშთებად, არამედ დემოგრაფიული და სოციალური დინამიკის მაჩვენებლებად. ისინი იძლევა შესაძლებლობას რეკონსტრუირდეს სივრცის ისტორიული დატვირთვა და განვითარების ტემპები, რაც არქეოლოგიურ მასალას ანიჭებს ინტერპრეტაციულ მნიშვნელობას.

ავტორი განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს ნანგრევების განაწილებასა და კონცენტრაციას, რაც საშუალებას აძლევს მათ აღიქვას როგორც ერთიანი სტრუქტურის ელემენტები. კედლების ფრაგმენტების, გეომეტრიული კონტურებისა და დასახლების ნარჩენების ფიქსაცია მიუთითებს სივრცის წინასწარ ორგანიზებულობაზე და უფრო რთული სოციალური სისტემის არსებობაზე. ამგვარად, მატერიალური მასალა მის ტექსტში არ რჩება აღწერის დონეზე; იგი გარდაიქმნება ანალიტიკურ ინსტრუმენტად, რომლის მეშვეობითაც ხდება სივრცის სტრუქტურული გააზრება.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რომ უვაროვა არ შემოიფარგლება მხოლოდ ვიზუალური დაკვირვებით. მისი მეთოდი ეფუძნება შედარებით ანალიზს, სადაც სხვადასხვა ლოკაციებში აღმოჩენილი ნაშთების ურთიერთშედარება ქმნის უფრო ფართო ისტორიულ სურათს. ეს მიუთითებს, რომ მისი კვლევა წარმოადგენს გააზრებულ მცდელობას სივრცის ისტორიული ლოგიკის ამოცნობისა და არა შემთხვევითი ჩანაწერების ერთობლიობას.

ნანგრევების მდგომარეობის აღწერისას ყურადღება გამახვილებულია ბუნებრივი გარემოს ზემოქმედებაზე, რომელიც არა მხოლოდ ანადგურებს ნაგებობებს, არამედ გარდაქმნის მათ და აქცევს გარემოს ორგანულ ნაწილად. შედეგად, არქეოლოგიური სივრცე წარმოჩნდება როგორც დინამიკური გარემო, სადაც ისტორიული კვალი ინტეგრირებულია ბუნებრივ სტრუქტურაში და მისი აღქმა მოითხოვს ინტერპრეტაციულ უნარს.

დრო ამ კონტექსტში მოქმედებს როგორც ტრანსფორმაციის აქტიური ფაქტორი. ნანგრევები თანდათან კარგავს პირვანდელ ფორმას, თუმცა ინარჩუნებს მნიშვნელობას, რის შედეგადაც იქცევა ისტორიული მეხსიერების მატარებლად. სივრცე იძენს მრავალშრიან ხასიათს, სადაც სხვადასხვა ეპოქა თანაარსებობს და ურთიერთქმედებს.

უვაროვას აღწერებში ასევე იკვეთება ადგილობრივი მოსახლეობის როლი, რაც არქეოლოგიურ სივრცეს უკავშირებს ზეპირ ტრადიციასა და კოლექტიურ მეხსიერებას. ნანგრევები ფუნქციონირებს როგორც მეხსიერების კონცენტრაციის წერტილები, რომლებიც აერთიანებს წარსულსა და აწმყოს და უზრუნველყოფს ისტორიული გამოცდილების გადაცემას.

ამგვარად, ავტორის საველე დაკვირვებები უნდა განვიხილოთ როგორც ერთიანი კვლევითი პროცესი, რომელიც აერთიანებს აღწერას, შედარებასა და ინტერპრეტაციას. მატერიალური მასალა გარდაიქმნება ანალიტიკურ საფუძვლად, რომლის მეშვეობითაც ხდება ისტორიული პროცესების გააზრება და სივრცის სიღრმისეული რეკონსტრუქცია.

დიმიტრი დიმიტრი ბაქრაძე აღნიშნავს, რომ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ნაშთები მიუთითებს რეგიონის მდიდარ ისტორიულ განვითარებაზე და ძველი დასახლებების არსებობაზე (ბაქრაძე, 1987), ხოლო ალექსანდრე ყაზბეგი ხაზს უსვამს, რომ მთიან რეგიონებში შემორჩენილი ნაგებობების კვალი დაკავშირებულია წარსულში არსებულ სოციალურ და პოლიტიკურ სტრუქტურებთან (ყაზბეგი, 1955).

ამ წყაროების ერთობლივი ანალიზი ცხადყოფს, რომ მატერიალური ნაშთები წარმოადგენს ისტორიული ცოდნის საფუძველს, თუმცა უვაროვას ნარატივი მათ ანიჭებს დამატებით მნიშვნელობას, რადგან იგი აერთიანებს ემპირიულ დაკვირვებასა და ინტერპრეტაციას.

ამრიგად, ზემო აჭარის არქეოლოგიური სივრცე უნდა განვიხილოთ როგორც მრავალშრიანი სისტემა, სადაც მატერიალური ნაშთები, ბუნებრივი გარემო და კოლექტიური მეხსიერება ერთმანეთთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული. სწორედ ეს ურთიერთქმედება განსაზღვრავს სივრცის ისტორიულ მნიშვნელობას და მის ინტერპრეტაციულ პოტენციალს.

საბოლოოდ, ნამოსახლარები და ნანგრევები წარმოდგენილია როგორც გარემოს ერთ-ერთი ძირითადი განმსაზღვრელი ელემენტი, რომელიც ქმნის მეხსიერების სტრუქტურას და საშუალებას იძლევა სივრცის სიღრმისეული გააზრება. ამგვარი მიდგომა აჩვენებს, რომ არქეოლოგიური სივრცე არ არის მხოლოდ კვლევის ობიექტი; იგი წარმოადგენს ინტერპრეტაციულ ველს, სადაც წარსული და აწმყო ურთიერთქმედებს და ქმნის ეთნოგრაფიული ლანდშაფტის სრულ სურათს.

ეკლესიები და ძველი კულტურის კვალი: არქეოლოგიური დაკვირვება და იმპერიული ცოდნის ფორმირება. ზემო აჭარის არქეოლოგიური სივრცის ანალიზისას პრასკოვია უვაროვა-ს ტექსტი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს, რადგან ეკლესიებსა და ქრისტიანული კულტურის კვალს იგი განიხილავს არა მხოლოდ როგორც მატერიალურ ნაშთებს, არამედ როგორც ისტორიული მეხსიერების მატარებლებს. აღნიშნული ნაგებობები მის ნარატივში იძენს სიმბოლურ და კულტურულ მნიშვნელობას, რომელიც სცდება არქიტექტურულ აღწერას და დაკავშირებულია სივრცის ისტორიული შრის გააზრებასთან.

უვაროვას დაკვირვებით, ზემო აჭარის მთიანეთში ეკლესიების ნანგრევები ფართოდ არის გავრცელებული, რაც მიუთითებს ქრისტიანული კულტურის ისტორიულ სიღრმეზე (უვაროვა, 1891). ეკლესია ამ კონტექსტში წარმოდგენილია არა მხოლოდ რელიგიური ფუნქციის მატარებლად, არამედ როგორც სივრცის ორგანიზების ერთ-ერთი ცენტრალური ელემენტი, რომელიც ასახავს ისტორიული იდენტობის ფორმირებას.

ეკლესიების ფიზიკური მდგომარეობა ტექსტში აღწერილია როგორც დანგრეული და მიტოვებული, რაც ინტერპრეტირდება ისტორიული ცვლილებების შედეგად (უვაროვა,

1891). ნანგრევი აქ ფუნქციონირებს როგორც ისტორიული პროცესის მატერიალური გამოვლინება და ასახავს კულტურული სისტემების ტრანსფორმაციას. ამგვარად, ეკლესიის ნაშთი იძენს დროის მატერიალური ნიშნის ფუნქციას და აერთიანებს არსებობისა და დაკარგვის პარალელურ მდგომარეობებს.

ეკლესიების მდებარეობის ანალიზი აჩვენებს, რომ ისინი განლაგებულია თვალსაჩინო და სტრატეგიულად მნიშვნელოვან ადგილებში (უვაროვა, 1891). ეს მიუთითებს, რომ მათი სივრცობრივი განთავსება დაკავშირებულია არა მხოლოდ რელიგიურ, არამედ სოციალურ და პოლიტიკურ ფუნქციებთან. შესაბამისად, ეკლესია უნდა განვიხილოთ როგორც სივრცის სტრუქტურის ნაწილი, რომელიც მონაწილეობს სოციალური ორგანიზაციის ფორმირებაში.

ამავე დროს, ეკლესიები ტექსტში წარმოდგენილია როგორც ძველი კულტურის კვალი, რაც ქმნის მკაფიო დროით განსხვავებას წარსულსა და აწმყოს შორის. წარსული აღიქმება როგორც ნაწილობრივ დაკარგული კულტურული სივრცე, რომლის მატერიალური ნიშნები ნანგრევების სახით არის შემორჩენილი. ეს მიდგომა აყალიბებს მრავალშრიან ისტორიულ ხედვას, სადაც სივრცე იძენს დროით სიღრმეს.

დიმიტრი დიმიტრი ბაქრაძე აღნიშნავს, რომ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ეკლესიები წარმოადგენს მნიშვნელოვან წყაროს რეგიონის ქრისტიანული ისტორიის შესასწავლად და მიუთითებს კულტურული განვითარების უწყვეტობაზე (ბაქრაძე, 1987). ალექსანდრე ყაზბეგი ასევე აღნიშნავს, რომ მთიან რეგიონებში ეკლესიების ნანგრევები ასახავს წარსულში არსებულ ძლიერ კულტურულ და რელიგიურ სისტემებს (ყაზბეგი, 1955).

ამ წყაროების შედარებითი ანალიზი აჩვენებს, რომ ეკლესიები უნდა განვიხილოთ როგორც სივრცის ისტორიული სტრუქტურის მნიშვნელოვანი ელემენტები. უვაროვას ნარატივი მათ ანიჭებს დამატებით მნიშვნელობას, რადგან იგი აერთიანებს დაკვირვებასა და ინტერპრეტაციას და ამ გზით ქმნის სივრცის ისტორიული რეკონსტრუქციის საფუძველს.

ამ პროცესში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ცოდნის ფორმირების ასპექტი. არქეოლოგიური ობიექტების აღწერა და

კონტექსტში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ვერნების ეკლესიას, რომელიც ზღვის დონიდან დაახლოებით 1600 მეტრზე მდებარეობს და რთულად მისადგომ არქეოლოგიურ ობიექტს წარმოადგენს.¹ მისი მდებარეობა მხოლოდ ტოპოგრაფიული

¹ ვერნების ეკლესია მდებარეობს აჭარაში, ხულოს მუნიციპალიტეტის სოფელ ვერნებში, დასახლების ცენტრალურ ნაწილში, შემალეულ ბორცვზე („მადისძირი“), რაც მიუთითებს მის როგორც რელიგიურ, ისე სიმბოლურ ცენტრად ფუნქციონირებაზე. არქეოლოგიური და არქიტექტურული ნიშნების საფუძველზე იგი თარიღდება XI–XIII საუკუნეებით და მიეკუთვნება ქართული შუა საუკუნეების საეკლესიო არქიტექტურის აქტიურ ფაზას. ნაგებობა ძლიერ დაზიანებულია და შემორჩენილია მხოლოდ საძირკველი, ორსაფეხურიანი ცოკოლი და კედლის წყობის ფრაგმენტები, რაც ზღუდავს მისი პირვანდელი სახის სრულ რეკონსტრუქციას. ტაძარი განადგურდა ოსმალთა ბატონობის პერიოდში, რაც ასახავს რეგიონში მიმდინარე კულტურულ-რელიგიურ ტრანსფორმაციას.

არქიტექტურულად ეკლესია წარმოადგენს დარბაზულ ნაგებობას სამხრეთის მინაშენით, რომელიც სავარაუდოდ სამკალებდ გამოიყენებოდა. ძირითადი სივრცე აღმოსავლეთით სრულდება სწორკუთხედში მოქცეული ნახევარწრიული აფსიდით, ხოლო ინტერიერი გრძივი კედლების პილასტრებისა და საბჯენი თაღების საშუალებით სამ მონაკვეთად იყო დანაწევრებული. საკუთხეველის თაღი იმპოსტებით იყო შემკული, რაც ინტერიერის იერარქიულ ორგანიზაციას უსვამს ხაზს. ნაგებობა გამოირჩევა მასიური, გამაგრებული საძირკველით და დგას ორსაფეხურიან ცოკოლზე; კედლები მოპირკეთებულია რუხი ფერის ქვის პერანკით. დარბაზის ცენტრში ჩაკირული ქვევრი მიუთითებს სივრცის მრავალფუნქციურობაზე, ხოლო ორი შესასვლელი (სამხრეთით და დასავლეთით) შეესაბამება ქართული საეკლესიო არქიტექტურის ტიპურ სქემას. ამრიგად, ვერნების ეკლესია, მიუხედავად მძიმე დაზიანებისა, ინარჩუნებს მნიშვნელოვან ინფორმაციას შუა საუკუნეების ქართული საეკლესიო არქიტექტურის, სამშენებლო ტექნიკისა და სივრცობრივი ორგანიზაციის

ფაქტი არ არის; იგი თავად უკავშირდება ნაგებობის ისტორიულ ფუნქციას, რეგიონულ მნიშვნელობას და მის აღქმას როგორც სივრცის დომინანტურ წერტილად. სწორედ ამ გარემოში იძენს მნიშვნელობას ის საეკლესიო ნივთების კომპლექსი, რომელიც ექსპედიციის ფარგლებში გამოვლინდა და რომლის ანალიზიც საშუალებას იძლევა განვიხილოთ არა მხოლოდ კონკრეტული არტეფაქტები, არამედ მათი ადგილი ფართო კულტურულ და ისტორიულ პროცესებში. აღნიშნული მასალა, ანალიტიკური მოხერხებულობის მიზნით, შეიძლება პირობითად განისაზღვროს როგორც „ვერნების განძი“, რადგან იგი ხაზს უსვამს ამ კომპლექსის სისტემურ, შინაარსობრივ და ფუნქციურ ერთიანობას.

აღნიშნული კომპლექსის ანალიზი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს იმ შემთხვევაში, თუ იგი განიხილება არა მხოლოდ როგორც არქეოლოგიური აღმოჩენის შედეგი, არამედ როგორც ისტორიულად კონსტრუირებული კულტურული სისტემის მატერიალური გამოვლინება. „ვერნების განძი“ ამ პერსპექტივაში არ წარმოადგენს შემთხვევით აკუმულირებულ არტეფაქტთა ერთობლიობას; იგი უნდა იქნეს ინტერპრეტირებული როგორც სტრუქტურულად ორგანიზებული კულტურული კომპლექსი, რომლის შიგნით თითოეული ელემენტი ფუნქციურად და სემანტიკურად არის ინტეგრირებული საერთო რიტუალურ-სიმბოლურ ჩარჩოში.

კომპლექსის შიდა ორგანიზაციის ანალიზი ცხადყოფს, რომ ეკლესიის ინტერიერში არსებული ნივთიერი მასალა განაწილებულია არა ქაოტურად, არამედ მკაფიო ფუნქციურ-ლიტურგიული ლოგიკის შესაბამისად. აღნიშნული განაწილება მიუთითებს სივრცის მიზანმიმართულ სტრუქტურირებაზე, რომელიც ემსახურებოდა რელიგიური გამოცდილების რეგულაციასა და რეპროდუქციას. ამდენად, ეკლესიური სივრცე უნდა განვიხილოთ როგორც ინტეგრირებული ლიტურგიული სისტემა, სადაც არქიტექტურული ფორმა, მატერიალური კულტურა და რიტუალური პრაქტიკა ფუნქციონირებს ურთიერთდამოკიდებული მოდულის სახით.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს არტეფაქტების ტიპოლოგიური და მასალობრივი მრავალფეროვნება. ქვისა და ლითონის ელემენტები, დეკორატიული ფრაგმენტები და რელიეფური გამოსახულებები მიუთითებს არა მხოლოდ ტექნოლოგიურ კომპეტენციაზე, არამედ იმ ესთეტიკურ-იდეოლოგიურ პარადიგმაზე, რომელიც განსაზღვრავდა ეკლესიური სივრცის ვიზუალურ ორგანიზაციას. ამ კონტექსტში მატერიალური ფორმა ვერ დაიყვანება მხოლოდ ფუნქციურობაზე; იგი წარმოადგენს სიმბოლური კომუნიკაციის მატარებელს, რომლის მეშვეობითაც თეოლოგიური იდეები იღებს ვიზუალურ-სტრუქტურულ გამოხატულებას.

ამავე დროს, „ვერნების განძი“ იძლევა საშუალებას ეკლესია განვიხილოთ როგორც სოციალური ინსტიტუციის მატერიალური კორელატი. არტეფაქტების ფუნქციური დიფერენციაცია და მათი სივრცითი განაწილება მიუთითებს იმაზე, რომ ეკლესიური გარემო მოქმედებდა როგორც თემობრივი ორგანიზაციის რეგულატორი სივრცე. აქ ხდებოდა რელიგიური პრაქტიკის ინსტიტუციონალიზაცია, სოციალური ურთიერთობების სტრუქტურირება და კოლექტიური იდენტობის რეპრეზენტაცია. ამდენად, კომპლექსი გვთავაზობს შესაძლებლობას რეკონსტრუირდეს არა მხოლოდ სალიტურგიო პრაქტიკა, არამედ შესაბამისი სოციალური მიკროსტრუქტურებიც.

არტეფაქტების სიმბოლური განზომილება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ანალიტიკური თვალსაზრისით. ორნამენტული სისტემა, დეკორატიული ელემენტები და წარწერითი ფრაგმენტები შეიძლება განვიხილოთ როგორც კოდირებული სემიოტიკური

შესახებ და წარმოადგენს მნიშვნელოვან წყაროს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს კულტურული ისტორიის შესასწავლად.

ველი, რომლის მეშვეობითაც იკითხება თეოლოგიური, კულტურული და იდეოლოგიური მნიშვნელობები. ამ ნიშნების ინტერპრეტაცია საშუალებას იძლევა გამოვლინდეს ის ნორმატიული ჩარჩო, რომლის ფარგლებში ფუნქციონირებდა ადგილობრივი საზოგადოება და მისი სარწმუნოებრივი პრაქტიკა.

მნიშვნელოვანია ასევე კომპლექსის ქრონოლოგიური და კულტურული პოზიციონირება. არქიტექტურული და დეკორატიული ნიშნები მიუთითებს, რომ ვერნების ეკლესია უნდა განვიხილოთ როგორც ქართული შუა საუკუნეების საეკლესიო არქიტექტურის ფართო სისტემის ორგანული ნაწილი. ეს გარემოება გამორიცხავს მის პერიფერიულ ინტერპრეტაციას და, პირიქით, ადასტურებს რეგიონული კულტურის ინტეგრაციას საერთო ქართულ ქრისტიანულ სივრცეში. ამგვარად, „ვერნების განძი“ წარმოჩნდება როგორც მრავალშრიანი ანალიტიკური კომპლექსი, რომელიც აერთიანებს მატერიალურ, სოციალურ და სემიოტიკურ განზომილებებს.

აღნიშნული კომპლექსი მოიცავდა ეკლესიის ინტერიერთან და ლიტურგიულ პრაქტიკასთან დაკავშირებულ მრავალფეროვან ნივთებს: ქვისა და ლითონის ელემენტებს, დეკორატიულ დეტალებს, რელიეფურ გამოსახულებებსა და სხვა საეკლესიო ატრიბუტიკას. მათი აღწერა აჩვენებს, რომ საქმე არ გვაქვს შემთხვევით შემორჩენილ ფრაგმენტებთან. პირიქით, ეკლესიის შიდა სივრცე წარმოჩნდება როგორც წინასწარ ორგანიზებული სალიტურგიო გარემო, სადაც თითოეული ნივთი დაკავშირებულია რიტუალურ დანიშნულებასთან და სიმბოლურ მნიშვნელობასთან. ამავე დროს, ნაგებობის არქიტექტურული ნიშნები — ნახევარწრიული აფსიდა, ორნამენტული ჩარჩოები და ასომთავრული წარწერების ფრაგმენტები — ნათლად მიუთითებს შუა საუკუნეების ქართული საეკლესიო ტრადიციის კავშირზე. ეს გარემოება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რადგან ეკლესიას მხოლოდ ადგილობრივი სალოცავის სტატუსი აღარ რჩება; იგი ერთვის უფრო ფართო ქართულ ქრისტიანულ კულტურულ სამყაროს.

უვაროვას აღწერაში მკაფიოდ იკვეთება არქიტექტურისა და ინტერიერის ერთიანობა. შენობის გეგმა, ორნამენტული დამუშავება და შიდა ნივთების არსებობა ქმნის გამართული სალიტურგიო სივრცის სურათს, სადაც ფორმა და ფუნქცია ერთმანეთისაგან გამიჯნული არ არის. სწორედ ამგვარი ხედვა განასხვავებს მის ტექსტს უბრალო აღწერითი არქეოლოგიისაგან და აახლოებს მას ისტორიული რეკონსტრუქციის უფრო მაღალ საფეხურთან. ამ დამოკიდებულებას ადასტურებს მისივე რუსულენოვანი აღწერაც, სადაც ერთდროულად ჩანს როგორც ემპირიული დაკვირვება, ისე ინტერპრეტაციული დასკვნა: ნაგებობა და მასში აღმოჩენილი ელემენტები წარმოჩნდება როგორც ძველი ქრისტიანული ტრადიციის ნაწილი და როგორც კულტურულად მნიშვნელოვანი ადგილი.

ამ მასალის ერთობლიობა გვაძლევს საფუძველს ვიმსჯელოთ ეკლესიაზე არა მხოლოდ როგორც რელიგიურ ნაგებობაზე, არამედ როგორც სოციალური და კულტურული ორგანიზაციის ცენტრზე. აქ თავს იყრის რელიგიური პრაქტიკა, სიმბოლური წესრიგი და საზოგადოებრივი ურთიერთობები. ადგილობრივი რიტუალები, რომლებიც სრულად არ ემთხვევა დოგმატურ ფორმებს, მიუთითებს კულტურული მეხსიერების შენარჩუნების სპეციფიკურ მექანიზმებზე. სწორედ ამ თვალსაზრისით ეკლესია აღარ არის მხოლოდ წარსულის ნაშთი; იგი მეხსიერების მოქმედ სივრცედ გვევლინება, სადაც რიტუალი, ლოკალური ცოდნა და მატერიალური გარემო ერთობლივად ინარჩუნებს ისტორიული ყოფნის გამოცდილებას.

საეკლესიო ნივთები ამ კონტექსტში იძენს განსაკუთრებულ ანალიტიკურ მნიშვნელობას. ისინი გვევლინება როგორც შუამავალი მატერიალურ და სიმბოლურ რეალობას შორის. მათი მეშვეობით შეიძლება აღდგეს ღირებულებათა სისტემა, რომელიც განსაზღვრავდა როგორც ყოველდღიურ ქცევას, ისე რიტუალურ პრაქტიკებს. ამავე დროს, აღნიშნული მასალა სოციალური სტრუქტურის კვლევისათვისაც უმნიშვნელოვანესი წყაროა: ეკლესიურ სივრცესთან დაკავშირებული არტეფაქტები მიუთითებს იერარქიულ

ურთიერთობებზე, თემის ორგანიზაციის პრინციპებზე და იმ სოციალურ ფუნქციებზე, რომელსაც ეკლესია ასრულებდა. ისინი ასახავს არა მხოლოდ რწმენის პრაქტიკას, არამედ საზოგადოებრივი ურთიერთობების რეგულირების მექანიზმებსაც. ამდენად, ეკლესია უნდა განვიხილოთ როგორც ინსტიტუცია, რომელიც ერთდროულად მოქმედებდა სულიერ, სოციალურ და კულტურულ დონეებზე.

თუმცა აღნიშნული კომპლექსის კვლევა ვერ განიხილება იზოლირებულად იმ პროცესებისგან, რომლებიც უკავშირდება მის გადაადგილებას. პრასკოვია უვაროვას ექსპედიციის ფარგლებში გამოვლენილი მასალის ნაწილი ამოღებულ იქნა და გადატანილ იქნა რუსეთის იმპერიის სამეცნიერო ცენტრებში. ეს ქმედება შეესაბამებოდა იმდროინდელ არქეოლოგიურ პრაქტიკას, რომლის საფუძველზეც პერიფერიული რეგიონებიდან მოპოვებული კულტურული მემკვიდრეობა კონცენტრირდებოდა ცენტრალურ ინსტიტუციებში, სადაც ხდებოდა მისი კლასიფიკაცია, ინტერპრეტაცია და გადაფასება იმპერიული ხედვის მიხედვით. თანამედროვე კვლევითი პერსპექტივიდან ეს პრაქტიკა ნეიტრალურად ვეღარ შეფასდება. აქ საქმე გვაქვს არა მხოლოდ სამეცნიერო ინტერესთან, არამედ კულტურული რესურსების სისტემურ გადაადგილებასთან, რომელმაც ადგილობრივი საზოგადოებისათვის მნიშვნელოვანი საგანძური მოწყვიტა საკუთარ ისტორიულ გარემოს.

ამ პროცესში მკაფიოდ იკვეთება კულტურული ექსპროპრიაციის ნიშნები. არტეფაქტების გატანა არ შეიძლება შეფასდეს მხოლოდ როგორც ტექნიკური ან ლოგისტიკური აქტი. იგი წარმოადგენს ძალაუფლებისა და ცოდნის ისეთი მექანიზმის ნაწილს, რომლის მეშვეობითაც კონკრეტული რეგიონი იქცევა კვლევის ობიექტად, ხოლო მისი კულტურული რესურსები — ცენტრის საკუთრებად ქცეულ ინტერპრეტაციულ მასალად. სწორედ ამიტომ „ვერნების განძი“ უნდა განვიხილოთ როგორც ტრანსფორმირებული კულტურული რესურსი, რომელმაც დაკარგა თავისი პირვანდელი ლოკალური კონტექსტი და შეიძინა ახალი მნიშვნელობა იმპერიული ინსტიტუციური ჩარჩოს ფარგლებში.

ამ ტრანსფორმაციის შედეგად ნივთები გამოეთიშა იმ სოციალურ და რელიგიურ გარემოს, სადაც ისინი ფუნქციონირებდა. მათი ინტეგრაცია ცენტრალურ კოლექციებში ქმნის ახალ ინტერპრეტაციულ სივრცეს, სადაც ისინი აღიქმება როგორც სამეცნიერო ობიექტები და არა როგორც ცოცხალი კულტურული მემკვიდრეობა. სწორედ აქ იკვეთება იმპერიული არქეოლოგიის ერთ-ერთი ფუნდამენტური მახასიათებელი: ცოდნის კონცენტრაცია ცენტრში და პერიფერიის კულტურული სამყაროს გადაფასება გარედან, დისტანციური პერსპექტივიდან. ამდენად, „ვერნების განძის“ ისტორია გვიჩვენებს არა მხოლოდ აღმოჩენის, არამედ კულტურული კონტექსტის ჩამოშლის ისტორიასაც.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება არტეფაქტების შემდგომი ბედის საკითხს. წყაროების ფრაგმენტულობა, ინფორმაციული სიცარიელე და ტექსტში არსებული სელექციური დუმილი ქმნის ინტერპრეტაციულ სივრცეს, სადაც შესაძლებელია რამდენიმე ძირითადი ჰიპოთეზის ჩამოყალიბება. პირველი ვერსიის მიხედვით, კომპლექსის ნაწილი შესაძლოა დაიკარგა ან გაიტანეს იმპერიის დაშლისა და რევოლუციური ქაოსის პერიოდში, როდესაც სამუზეუმო კოლექციები დეზორგანიზებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ასეთ ვითარებაში სრულიად შესაძლებელია, რომ ნივთების ნაწილი კერძო კოლექციებში მოხვდა და დღემდე დახურულ სივრცეში არსებობს. ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს კულტურული მემკვიდრეობის ფაქტობრივ დაკარგვასთან, რადგან იგი გამოთიშულია როგორც სამეცნიერო მიმოქცევიდან, ისე საზოგადოებრივი ხელმისაწვდომობიდან.

მეორე ვერსიის თანახმად, აღნიშნული კომპლექსი შესაძლოა კვლავ ინახებოდეს რუსეთის ტერიტორიაზე, სახელმწიფო, სპეციალურ ან ნაკლებად ხელმისაწვდომ ფონდებში. ასეთ შემთხვევაში პრობლემა მხოლოდ ფიზიკურ გადატანაში არ

მდგომარეობს. უფრო მძიმეა ის გარემოება, რომ ისტორიული მასალა ფორმალურად არსებობს, მაგრამ მისი კვლევა, გამოვლენა და ინტერპრეტაცია შეზღუდულია. ამგვარი ვითარება ქმნის ცოდნის კონტროლის სპეციფიკურ მექანიზმს, როდესაც კულტურული რესურსი არ არის ოფიციალურად დაკარგული, მაგრამ პრაქტიკულად ჩამოშორებულია იმ ხალხს, რომლის ისტორიულ მემკვიდრეობასაც იგი ეკუთვნის. ორივე ვერსია ერთსა და იმავე შედეგზე მიუთითებს: „ვერნების განძი“ გასცდა საკუთარ კულტურულ გარემოს და იქცა იმ პროცესის ნაწილად, რომელიც დაკავშირებულია მემკვიდრეობის გადაადგილებასთან, მნიშვნელობის ცვლილებასთან და ცოდნის ცენტრალიზაციასთან.

ამ კონტექსტში განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს თავად უვაროვას ტექსტი. არტეფაქტების აღწერა შედარებით დეტალურია, მაგრამ მათი გადაადგილების სრული პროცესი და შემდგომი ბედი სრულად არ არის წარმოდგენილი. ეს გარემოება შემთხვევითი არ უნდა იყოს. ექსპედიციური ნარატივი აქ ასახავს არა მხოლოდ ფაქტებს, არამედ მათ შერჩევით ინტერპრეტაციას, რომელიც ფორმირდება იმპერიული ცოდნის სისტემის ფარგლებში. დუმილი სწორედ იქ ჩნდება, სადაც იწყება პასუხისმგებლობის, მითვისებისა და კულტურული დანაკარგის საკითხი. ამიტომ „ვერნების განძი“ მხოლოდ არქეოლოგიური კომპლექსი კი არ არის, არამედ კრიტიკული ანალიზის ობიექტია, რომლის მეშვეობითაც იკითხება იმპერიული მეცნიერული პრაქტიკის ეთიკური საზღვრები.

ამ პროცესის შეფასებისას აუცილებელია მკაფიოდ ითქვას, რომ საქმე მხოლოდ მეცნიერულ საქმიანობასთან არ გვაქვს. ქართული საეკლესიო და კულტურული საგანძურის საკუთარ გარემოდან ამოღება და იმ სივრცეში გადატანა, სადაც იგი კარგავს ბუნებრივ კონტექსტს, ქართველი ხალხის წინაშე ჩადენილი მძიმე ისტორიული უსამართლობაა. ეს იყო ქმედება, რომლის შედეგადაც ადგილობრივ საზოგადოებას წაერთვა საკუთარი ისტორიული მემკვიდრეობის მატერიალური საყრდენის ნაწილი. ასეთ ვითარებაში დანაკარგი მხოლოდ ნივთების დაკარგვას არ ნიშნავს. იკარგება მათთან დაკავშირებული ცოცხალი ცოდნა, ადგილობრივი ტრადიცია, კონტექსტი და ის კულტურული უწყვეტობა, რომელიც თაობებს ერთმანეთთან აკავშირებს.

ამიტომ უვაროვას საქმიანობა, მიუხედავად მისი მეცნიერული მნიშვნელობისა, ვერ დარჩება ნეიტრალური შეფასების ფარგლებში. მისი ექსპედიცია დაკავშირებულია იმ ფართო იმპერიულ სისტემასთან, რომლის ფარგლებში პერიფერიული რეგიონების კულტურული სიმდიდრე გადაჰქონდათ ცენტრში, სადაც მას სხვა სახელით, სხვა სისტემითა და სხვა ინტერპრეტაციით აცოცხლებდნენ. ეს პრაქტიკა არ იყო მხოლოდ აკადემიური ინიციატივა. იგი იყო კულტურული მითვისების ფორმა, რომელმაც ქართველ ხალხს წაართვა საკუთარი წარსულის ნაწილი და იგი უცხო კონტროლის ქვეშ მოაქცია.

სწორედ ამ თვალსაზრისით, „ვერნების განძის“ გატანა უნდა შეფასდეს არა როგორც უბრალო მეცნიერული ტრანსფერი, არამედ როგორც კულტურული მემკვიდრეობის გაუცხოების აქტი. ეს იყო ქმედება, რომელმაც ქართული ისტორიული და სულიერი ფასეულობა ჩამოაშორა მის ორგანულ გარემოს. მით უფრო მძიმდება სურათი, როდესაც შემდგომი ბედი ბუნდოვანი რჩება: ან ნივთები დაიკარგა, გაიფანტა და კერძო მფლობელობაში მოექცა, ან ისინი დღემდე ინახება დახურულ სახელმწიფოებრივ სივრცეებში, სადაც ქართველ საზოგადოებას მათზე წვდომა არ გააჩნია. ორივე შემთხვევაში შედეგი ერთია — ეროვნული საგანძური არსებობს ან არსებობდა, მაგრამ აღარ ეკუთვნის იმ საზოგადოებრივ მემკვიდრეობას, რომელმაც იგი შექმნა და საუკუნეების განმავლობაში ატარა.

„ვერნების განძი“ ფასეულია არა მხოლოდ როგორც არქეოლოგიური აღმოჩენა, არამედ როგორც შუა საუკუნეების სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს რელიგიური ცხოვრების, თემობრივი ორგანიზაციის, ხელოსნური კულტურისა და სიმბოლური სამყაროს მატერიალური გამოხატულება. იგი ერთდროულად ასახავს საეკლესიო სივრცის

არქიტექტურულ გააზრებას, ლიტურგიულ პრაქტიკას, ადგილობრივი საზოგადოების ღირებულებით სისტემას და იმ ისტორიულ პროცესს, რომლის ფარგლებშიც რეგიონული ქრისტიანული კულტურა ყალიბდებოდა. ამ ღირებულების გამო მისი გატანა მით უფრო მძიმეა, რადგან წართმეული იქნა არა მხოლოდ ნივთები, არამედ მრავალშრიანი ისტორიული გამოცდილება.

საბოლოოდ, „ვერნების განძი“ უნდა განვიხილოთ როგორც მრავალშრიანი ანალიტიკური ობიექტი, რომელიც აერთიანებს არქეოლოგიურ, კულტურულ, პოლიტიკურ და ეთიკურ განზომილებებს. იგი გვაძლევს შესაძლებლობას დავინახოთ, თუ როგორ შეიძლება მეცნიერების სახელით განხორციელებულმა პრაქტიკამ რეალურად გამოიწვიოს კულტურული მემკვიდრეობის კონტექსტის დარღვევა, მისი გადაადგილება და მისი მნიშვნელობის გადაკეთება. ამავე დროს, ეს შემთხვევა გვაიძულებს მკაფიოდ დავასახელოთ ისტორიული პასუხისმგებლობა: როდესაც ეროვნული კულტურული საგანძური გამოაქვთ მისი ბუნებრივი გარემოდან და საზოგადოებისათვის მიუწვდომელს ხდიან, ეს მხოლოდ არქეოლოგიური მოვლენა აღარ არის, ეს ქართველი ხალხის წინაშე ჩადენილი კულტურული უსამართლობაა.

ამ თვალსაზრისით, „ვერნების განძი“ წარმოადგენს არა მხოლოდ წარსულის ერთ ეპიზოდს, არამედ იმ პრობლემის თვალსაჩინო მაგალითს, რომელიც დღემდე განსაზღვრავს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის, დაბრუნებისა და კრიტიკული გააზრების თანამედროვე დისკურსს. მისი ისტორია გვიჩვენებს, რომ კულტურული მემკვიდრეობის დაკარგვა მხოლოდ ნივთების გაქრობას არ ნიშნავს; იგი ნიშნავს ისტორიული მეხსიერების დაზიანებას, ეროვნული თვითშემეცნების დასუსტებას და იმ სიმბოლური კავშირის დარღვევას, რომელიც ხალხს საკუთარ წარსულთან აკავშირებს.

დასკვნა პრასკოვია უვაროვას მოგზაურობის ჩანაწერები წარმოადგენს მრავალშრიან ნარატივს, რომლის საფუძველზეც შესაძლებელი ხდება ზემო აჭარის ეთნოგრაფიული ლანდშაფტის არა მხოლოდ აღწერა, არამედ მისი კონცეპტუალური რეკონსტრუქცია. ანალიზი აჩვენებს, რომ ტექსტი აერთიანებს ემპირიულ დაკვირვებას, ინტერპრეტაციას და ინტელექტუალურ მოდელირებას, რის შედეგადაც სივრცე გარდაიქმნება კვლევით კატეგორიად.

კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ ზემო აჭარა ტექსტში სისტემატურად ფორმირდება როგორც პერიფერიული სივრცე, თუმცა ეს პერიფერიულობა არ არის მხოლოდ გეოგრაფიული იზოლაციის შედეგი. იგი კონსტრუირდება ენობრივი და აღწერითი სტრატეგიების მეშვეობით და ასახავს კონკრეტულ ინტელექტუალურ ჩარჩოს. ამასთანავე, პერიფერიულობა ერთდროულად გულისხმობს როგორც დაშორებულობას, ისე სტრუქტურულ მდგრადობას, რაც სივრცეს ანიჭებს სპეციფიკურ სოციალურ და კულტურულ ლოგიკას.

ანალიზმა ასევე გამოავლინა ზემო აჭარის ფუნქციონირება როგორც კულტურული საზღვრის, სადაც სხვადასხვა ისტორიული, რელიგიური და სოციალური შრეები იკვეთება. ეს სივრცე არ განისაზღვრება მკაცრი პოლიტიკური ხაზებით; იგი ფორმირდება მრავალფაქტორული ურთიერთქმედების შედეგად და წარმოჩნდება როგორც გარდამავალი ზონა, რომელშიც კონდენსირდება სხვადასხვა ეპოქის გამოცდილება.

მნიშვნელოვანი შედეგია ენობრივი მექანიზმების როლის დადგენა სივრცის კონსტრუქციაში. ტექსტი ადასტურებს, რომ აღწერა არ არის ნეიტრალური პროცესი: იგი ეფუძნება შეფასებით კატეგორიებს, რომლებიც განსაზღვრავს აღქმის ჩარჩოს და ქმნის მნიშვნელობათა იერარქიას. ამ კონტექსტში „სხვა“-ს კონსტრუქცია მოქმედებს როგორც ნარატიული ინსტრუმენტი, რომლის მეშვეობითაც ფორმირდება განსხვავების განცდა და განისაზღვრება დამკვირვებელსა და აღწერილ საზოგადოებას შორის საზღვარი.

ბუნებისა და ადამიანის ურთიერთობის ანალიზი აჩვენებს, რომ გარემო ტექსტში წარმოდგენილია როგორც ფორმირებადი ფაქტორი, რომელიც განსაზღვრავს ეკონომიკურ

საქმიანობას, სოციალურ ქცევას და ყოველდღიურ პრაქტიკებს. შედეგად, ეთნოგრაფიული ლანდშაფტი იკვეთება როგორც ბუნებრივი და სოციალური პროცესების ურთიერთქმედების შედეგი.

კვლევის ფარგლებში განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო იმპერიული ინტელექტუალური ჩარჩოს გავლენას ტექსტზე. დადგინდა, რომ უვაროვას ნარატივი ფორმირდება იმ ცოდნით სისტემაში, სადაც კავკასია განიხილება როგორც კვლევის და კლასიფიკაციის ობიექტი. ეს გარემოება განაპირობებს სივრცის იერარქიულ აღქმას, თუმცა ამავე დროს ტექსტი ინარჩუნებს მნიშვნელოვან ემპირიულ და წყაროთმცოდნეობით ღირებულებას.

ამგვარად, კვლევის ძირითადი დასკვნა არის უვაროვას ტექსტის ორმაგი ბუნება: იგი ერთდროულად წარმოადგენს როგორც მნიშვნელოვან ისტორიულ წყაროს, ასევე ნარატივს, რომელიც ჩამოყალიბებულია კონკრეტული იდეოლოგიური და ინტელექტუალური ჩარჩოს ფარგლებში. სწორედ ეს ორმაგობა განსაზღვრავს ტექსტის კვლევით პოტენციალს და მოითხოვს კრიტიკულ, მრავალდონიან ანალიზს.

საბოლოოდ, ზემო აჭარის ეთნოგრაფიული ლანდშაფტი ტექსტში წარმოჩნდება როგორც კომპლექსური ტექსტუალური კონსტრუქცია, რომელიც ეფუძნება დაკვირვებას, შეფასებას და ინტერპრეტაციას. იგი აერთიანებს ბუნებრივ, სოციალურ და ისტორიულ ფაქტორებს და წარმოაჩენს სივრცეს როგორც მრავალგანზომილებიან ანალიტიკურ ერთეულს. ამგვარი მიდგომა ცხადყოფს, რომ ეთნოგრაფიული ლანდშაფტი უნდა განვიხილოთ არა მხოლოდ აღწერით კატეგორიად, არამედ როგორც ცოდნის ფორმირების პროცესად, რომლის მეშვეობითაც სივრცე იძენს ისტორიულ და კულტურულ მნიშვნელობას.

პრასკოვია უვაროვა: ბიოგრაფიული მიმოხილვა და სამეცნიერო მემკვიდრეობა

პრასკოვია სერგოს ასული უვაროვა (1840–1924) წარმოადგენს XIX საუკუნის რუსული მეცნიერების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფიგურას, რომლის საქმიანობა მოიცავს ეთნოგრაფიულ, არქეოლოგიურ და კულტურულ-ისტორიულ კვლევებს. მისი მნიშვნელობა განსაკუთრებით იზრდება იმ გარემოების გათვალისწინებით, რომ იგი მოქმედებდა აკადემიურ სივრცეში, რომელიც მკვეთრად იყო განსაზღვრული გენდერული შეზღუდვებით, თუმცა ამ პირობებშიც შეძლო დამოუკიდებელი სამეცნიერო საქმიანობის განვითარება.

მისი ბიოგრაფია მჭიდროდ უკავშირდება რუსეთის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების ინსტიტუციურ ჩამოყალიბებას. მისი მეუღლე, გრაფი ალექსეი სერგევიჩ უვაროვი, იყო აღნიშნული საზოგადოების დამფუძნებელი და რუსული არქეოლოგიური კვლევის ერთ-ერთი ორგანიზაციული საფუძვლის შემქმნელი. მისი გარდაცვალების შემდეგ პრასკოვია უვაროვამ არა მხოლოდ გააგრძელა არსებული საქმიანობა, არამედ ჩამოაყალიბა დამოუკიდებელი კვლევითი მიმართულება. იგი გახდა ერთ-ერთი პირველი ქალი, რომელმაც არქეოლოგიური ექსპედიციების ორგანიზება და ხელმძღვანელობა საკუთარ თავზე აიღო, რაც იმდროინდელ აკადემიურ პრაქტიკაში გამორჩეულ მოვლენას წარმოადგენდა.

უვაროვას სამეცნიერო საქმიანობა მოიცავდა რუსეთის სხვადასხვა რეგიონს, მათ შორის ნოვგოროდს, ყირიმსა და კავკასიას. მისი კვლევები ხასიათდება სავსე დაკვირვებების, არქეოლოგიური მონაცემებისა და ეთნოგრაფიული აღწერის ინტეგრაციით, რაც მის ნაშრომებს ანიჭებს ინტერდისციპლინურ ხასიათს. განსაკუთრებული ადგილი მის შემოქმედებაში უკავია კავკასიას, სადაც იგი ცდილობს ისტორიული, კულტურული და სოციალური პროცესების კომპლექსურ გააზრებას.

ქართული კულტურული მემკვიდრეობისადმი მისი ინტერესი ასახულია ნაშრომში „*Кавказ. Путевые заметки. Часть 2*“ (1891), რომელიც წარმოადგენს მნიშვნელოვან წყაროს სამხრეთ კავკასიის ეთნოგრაფიული და არქეოლოგიური სივრცის შესასწავლად. აღნიშნული ტექსტი აერთიანებს აღწერით და ანალიტიკურ ელემენტებს და ქმნის რეგიონზე მრავალმრიან წარმოდგენას, სადაც მატერიალური კულტურა, სოციალური პრაქტიკები და ისტორიული მემკვიდრეობა ურთიერთდაკავშირებულ სისტემად არის წარმოდგენილი.

XX საუკუნის დასაწყისში, განსაკუთრებით 1917 წლის რევოლუციის შემდეგ, უვაროვას საქმიანობა ახალ პოლიტიკურ რეალობაში მოექცა. როგორც იმპერიული ინტელიგენციის წარმომადგენელი და სამეცნიერო საზოგადოების აქტიური ფიგურა, იგი აღმოჩნდა იდეოლოგიური და ინსტიტუციური ზეწოლის პირობებში. მიუხედავად ამისა, მან შეძლო კვლევითი საქმიანობის გაგრძელება სიცოცხლის ბოლომდე. გარდაიცვალა 1924 წელს მოსკოვში და დაკრძალულია ნოვოდევიჩის მონასტრის სასაფლაოზე, რაც მიუთითებს მის აღიარებაზე როგორც სამეცნიერო, ისე კულტურულ წრეებში.

უვაროვას მემკვიდრეობა თანამედროვე ჰუმანიტარულ მეცნიერებაში ორმაგ შეფასებას იწვევს. ერთი მხრივ, იგი განიხილება როგორც კლასიკური არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული კვლევის მნიშვნელოვანი წარმომადგენელი, რომლის ნაშრომები დღემდე ინარჩუნებს წყაროთმცოდნეობით ღირებულებას. მეორე მხრივ, მისი ტექსტები ასახავს იმპერიული ცოდნის წარმოების მოდელს, რაც საჭიროებს მათ კრიტიკულ გააზრებას თანამედროვე თეორიული ჩარჩოების ფარგლებში.

მისი ნაშრომების მნიშვნელობა განისაზღვრება იმითაც, რომ ისინი აერთიანებს მატერიალური კულტურის აღწერას, სოციალური პრაქტიკების ანალიზს და სიმბოლური სისტემების ინტერპრეტაციას. ამგვარად, უვაროვას ტექსტები გვაძლევს შესაძლებლობას გავიზაროთ არა მხოლოდ კონკრეტული რეგიონების ისტორიული რეალობა, არამედ ის ინტელექტუალური ჩარჩოებიც, რომელთა ფარგლებში იქმნებოდა ეს ცოდნა.

საბოლოოდ, პრასკოვია უვაროვა უნდა განვიხილოთ როგორც ფიგურა, რომელიც ერთდროულად ასახავს მეცნიერული კვლევის ინსტიტუციურ განვითარებას და იმპერიული ეპოქის ინტელექტუალურ პარადიგმას. სწორედ ამ ორმაგობაში ვლინდება მისი მემკვიდრეობის კვლევითი მნიშვნელობა, სადაც მისი ტექსტები ფუნქციონირებს როგორც ისტორიული წყარო და როგორც კრიტიკული ანალიზის ობიექტი.

ბიბლიოგრაფია.

- Uvarova, P. S. (1891). *Kavkaz. Putevye zametki. Chast' 2: Abkhaziya, Adzhariya, Shavshetiya, Poskhovskiy uchastok*. Sankt-Peterburg: Tipografiya Imperatorskoy Akademii Nauk.
- ბაქრაძე, დ. (1987). *არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში*. თბილისი: მეცნიერება.
- ყაზბეგი, ა. (1955). *თხზულებანი* (ტ. II). თბილისი: სახელმწიფო გამომცემლობა.
- მენაბდე, ლ. (2016). *ქართული კულტურული მემკვიდრეობა და მისი დაცვის პრობლემები*. თბილისი: უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ანჩაბაძე, გ. (2009). *საქართველოს ისტორია*. თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge University Press.
- Curta, F. (2006). *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500–1250*. Cambridge University Press.
- Eastmond, A. (1998). *Royal imagery in medieval Georgia*. Pennsylvania State University Press.
- Hewitt, G. (2013). *Discordant neighbours: A reassessment of the Georgian-Abkhazian and Georgian-South Ossetian conflicts*. Brill.
- Jones, S. F. (2013). *Georgia: A political history since independence*. I.B. Tauris.

- Khazanov, A. M. (1995). *After the USSR: Ethnicity, nationalism, and politics in the Commonwealth of Independent States*. University of Wisconsin Press.
- King, C. (2008). *The ghost of freedom: A history of the Caucasus*. Oxford University Press.
- Knight, N. (2000). *The Russian Empire and the Caucasus*. McGill-Queen's University Press.
- Layton, S. (1994). *Russian literature and empire: Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy*. Cambridge University Press.
- Pratt, M. L. (1992). *Imperial eyes: Travel writing and transculturation*. Routledge.
- Suny, R. G. (1994). *The making of the Georgian nation* (2nd ed.). Indiana University Press.

REFERENCES

- Uvarova, P. S. (1891). *Kavkaz. Putevye zametki. Chast' 2: Abkhaziya, Adzhariya, Shavshetiya, Poskhovskiy uchastok*. Sankt-Peterburg: Tipografiya Imperatorskoy Akademii Nauk.
- bakradze, d. (1987). *arkeologiuri mogzauroba guriasa da ach'arashi*. tbilisi: metsniereba.
- qazbegi, a. (1955). *tkhzulebani* (t'. II). tbilisi: sakhelmts'ipo gamomtsemloba.
- menabde, l. (2016). *kartuli k'ult'uruli memk'vidreoba da misi datsvis p'roblemebi*. tbilisi: universit'et'is gamomtsemloba.
- anchabadze, g. (2009). *sakartvelos ist'oria*. tbilisi: tbilisis sakhelmts'ipo universit'et'i.
- Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge University Press.
- Curta, F. (2006). *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500–1250*. Cambridge University Press.
- Eastmond, A. (1998). *Royal imagery in medieval Georgia*. Pennsylvania State University Press.
- Hewitt, G. (2013). *Discordant neighbours: A reassessment of the Georgian-Abkhazian and Georgian-South Ossetian conflicts*. Brill.
- Jones, S. F. (2013). *Georgia: A political history since independence*. I.B. Tauris.
- Khazanov, A. M. (1995). *After the USSR: Ethnicity, nationalism, and politics in the Commonwealth of Independent States*. University of Wisconsin Press.
- King, C. (2008). *The ghost of freedom: A history of the Caucasus*. Oxford University Press.
- Knight, N. (2000). *The Russian Empire and the Caucasus*. McGill-Queen's University Press.
- Layton, S. (1994). *Russian literature and empire: Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy*. Cambridge University Press.
- Pratt, M. L. (1992). *Imperial eyes: Travel writing and transculturation*. Routledge.
- Suny, R. G. (1994). *The making of the Georgian nation* (2nd ed.). Indiana University Press.